

PRIKAZI KNJIGA

Dunja MELČIĆ (Hrsg.), *Der Jugoslawien-Krieg, Handbuch zu Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen, 2., aktualisierte und erweiterte Auflage*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, GWV Fachverlag GmbH, Wiesbaden 2007., 605 str.

Ovaj zbornik radova predstavlja opširan pokušaj da se njemačka javnost upozna s tijekom i uzrocima raspada socijalističke Jugoslavije. Riječ je o drugom i u djelomično izmijenjenom i dopunjenom izdanju zbornika, dok se prvo izdanje pojavilo još 1999. godine. U drugom izdanju prikazan je i najnoviji razvoj političkih i društvenih prilika u zemljama nastalim raspadom Jugoslavije, odnosno opisani su i događaji nakon 2000. godine.

U predgovoru zbornika navedeno je da on predstavlja pokušaj da se o raspadu Jugoslavije i ratovima koji su izbili na novonastalim državama pruže novi i kvalitetni podaci koji će proširiti vidokrug sagledavanja navedenog problema. Pri tome je istaknuto da su upravo nedovoljno poznavanje tog područja i njegove povijesti, kao i različiti stereotipi u određenoj mjeri onemogućavali zapadni svijet da prema krizi nastaloj slomom Jugoslavije zauzme jasno i djelotvorno stajalište.

Prvi dio knjige, "Povijesni temelji" ("Historische Grundlagen") podijeljen je na 14 poglavlja.

Autor prvog poglavlja je prof. dr. Sima Ćirković ("Zur Ethnogenese auf dem Gebiet des ehemaligen Jugoslawien", str. 21.-33.), koji prikazuje etnogeneze naroda na Balkanskom poluotoku od njihovog naseljavanja na tom području, preko srednjevjekovnog razdoblja, utjecaja koje su na te narode imala osmanska osvajanja, pa sve do stvaranja suvremenih nacija u 19. i 20. stoljeću.

U drugom poglavlju ("Slowenien", str. 34.-45.), kojeg je napisao prof. dr. Peter Vodopivec, dan je sažeti pregled slovenske povijesti. U trećem poglavlju ("Kroatien bis 1918", str. 46.-66.) prof. dr. Ivo Goldstein daje pregled hrvatske povijesti do 1918. godine, dok u četvrtom poglavlju ("Bosnien-Herzegovina bis 1918", str. 67.-88.) pregled bosansko-hercegovačke povijesti, također do uspostave jugoslavenske države, daje prof. dr. Mustafa Imamović.

U petom poglavlju ("Vojvodina", str. 89.-95.) Dimitrije Boarov dao je pregled povijesti Vojvodine, a u šestom poglavlju dr. sc. Latinka Perović prikazala je povijest Srbije do 1918. godine ("Serbien bis 1918", str. 96.-109.). U sedmom poglavlju Miomir Dašić dao je pregled povijesti Crne Gore do 1918. godine ("Montenegro bis 1918", str. 110.-120.). U osmom poglavlju Shkëlzen Maliqi dao je prikaz političke povijesti Kosova ("Die politische Geschichte des Kosovo", str. 121.-138.). Nakon toga, u devetom poglavlju, dan je prikaz povijesti Makedonije, koji je napisao prof. dr. Darko Dukovski ("Makedonien", str. 139.-152.).

Tako je u prvih devet poglavlja sažeto prikazana povijest naroda, odnosno (dijelova) država koje su nastale nakon okončanja procesa raspada socijalističke Jugoslavije, odnosno kasnije Savezne Republike Jugoslavije/Srbije i Crne Gore. Treba spomenuti da je dr. sc. Dunja Melčić suautorica u osmom i devetom poglavlju, pri čemu se osvrnula na najnovije događaja koji su se na Kosovu i u Makedoniji dogodili početkom 21. stoljeća.

Nakon navedenih devet poglavlja u prvom se dijelu knjige nalazi se još pet poglavlja koja obrađuju razdoblje prve i druge jugoslavenske države, kao i razdoblje Drugoga svjetskog rata.

Tako je u desetom poglavlju prof. dr. Ivo Banac dao prikaz povijesti prve jugoslavenske države od 1918. do 1941. godine ("Jugoslawien, 1918-1941", str. 153.-167.). Zagrebački publicist Slavko Goldstein je u jedanaestom poglavlju dao pregled Drugoga svjetskog rata na području bivše Kraljevine Jugoslavije ("Der Zweite Weltkrieg", str. 170.-191.), dok je suautor manjeg dijela ovoga poglavlja dr. sc. Igor Graovac, koji se osvrnuo na pitanje broja žrtava Drugoga svjetskoga rata na jugoslavenskom prostoru.

U sljedeća tri poglavlja obrađena je povijest socijalističke Jugoslavije. To su dvanaesto poglavlje; Ludwig Steindorff, "Zwischen Aufbruch und Repression: Jugoslawien 1945-1966" (str. 192.-200.). Suautorica ovoga poglavlja je Dunja Melčić, koja je dala kraći osvrt na represivne postupke jugoslavenskih komunističkih vlasti na kraju Drugoga svjetskog rata. Zatim slijede trinaesto poglavlje; Viktor Meier, "Der Titostaat in der Krise: Jugoslawien nach 1966" i četrnaesto poglavlje, Dunja Melčić, "Der Jugoslawismus und sein Ende", str. 210.-231.

Drugi dio knjige, "Identitet, ideologija i kultura" ("Identität, Ideologie und Kultur") podijeljen je na pet poglavlja, od 15. do 19.

U petnaestom poglavlju, čiji su autori Rudolf Grulich i Thomas Bremer ("Die Religionsgemeinschaften im ehemaligen Jugoslawien", str. 235.-254.), prikazan je povijesni razvoj i položaj glavnih vjerskih zajednica na južnoslavenskom prostoru, a obrađeno je i razdoblje jugoslavenskih država i stanje nakon sloma zajedničke države.

U šesnaestom poglavlju, čiji je autor akademik Radoslav Katičić ("Jugoslawien im Lichte seiner Sprachen, str. 255.-267.) dao je osvrt na jezično pitanje na južnoslavenskom/jugoslavenskom području.

U sedamnaestom poglavlju, čija je autorica Alida Bremer ("Literaturen und nationale Ideologien", str. 268.-285.), dan je kratki pregled književnosti naroda bivše Jugoslavije i njihove povezanosti s nacionalnim ideologijama.

Osamnaesto poglavlje ("Nationale Symbole zwischen Mythos und Propaganda", str. 286.-311.), bavi se pitanjem nacionalnih simbola, mitova na kojima su utemeljeni, odnosno njihovom upotrebom za ciljeve različitih političko-ideoloških programa. Dvojica autora ovoga poglavlja, prof. dr. Ivo Žanić iz Zagreba i dr. sc. Ivan Čolović iz Beograda, već su poznati stručnjaci za ovu temu, dok je treći autor ovoga poglavlja Ozren Kebo iz Sarajeva.

Dunja Melčić autorica je 19. poglavlja ("Zwischen Pluralismus und Denkdiktat. Die Medienlandschaft", 312.-324.), u kojem su prikazane značajke tiskovnih medija u socijalističkoj Jugoslaviji, kao i u državama koje su nastale njezinim raspadom. U izradi ovog poglavlja surađivali su i drugi autori, Ali Žerdin (Ljubljana), Živko Gruden (Zagreb) i Filip David (Beograd).

Nakon toga slijedi treći dio knjige pod naslovom "Rat" (Der Krieg), koji je podijeljen na deset poglavlja, od 20. do 29. Njemački novinar Matthias Rüb u 20. poglavlju ("Jugoslawien unter Milošević", 327.-343.) prikazuje politiku srbijanskog vođe Slobodana Miloševića, od dolaska na vlast krajem 1980-ih do krize na Kosovu i intervencije NATO saveza protiv Savezne Republike Jugoslavije. Suautorica ovog priloga je Dunja

Melčić koja je prikazala razvoj političkih prilika u Srbiji nakon odlaska Miloševića s vlasti i do atentata na srbijanskog predsjednika vlade Zorana Đinđića.

Njemački novinar Erich Rathfelder u 21. poglavlju ("Der Krieg an seinen Schauplätzen", 344.-361.) dao je svoj opis rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini od 1991. do 1995. godine.

Prof. dr. James Gow s londonskog King's College autor je 22. poglavlja u kojem je predstavio ratne ciljeve i strategije sukobljenih strana u ratovima na području bivše Jugoslavije, od Hrvatske, preko Bosne i Hercegovine, do kosovske krize krajem 1990-ih. Naglasak je dao na Jugoslavensku narodnu armiju i srpsku stranu, ali je prikazao i ciljeve drugih sukobljenih strana, Hrvata, Bošnjaka i kosovskih Albanaca.

Hrvatski sociolozi Ozren Žunec i Tarik Kulenović autori su 23. poglavlja ("Die jugoslawische Volksarmee und ihre Erben. Entstehung und Aktionen der Streitkräfte 1991-1995", 377.-400.), također su dali prikaz sukobljenih strana odnosno vojski koje su se borile u ratu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, pri čemu nisu zaboravili ni različite paravojne skupine, kao ni međunarodne vojne snage koje su bile prisutne na tom području, uglavnom u sklopu različitih mandata Ujedinjenih naroda.

Austrijski povjesničar dr. sc. Karl Kaser je u 24. poglavlju ("Das ethnische 'engineering'", 401.-414.), nakon kraćeg povijesnog prikaza migracija stanovništva na "ju-goistočnom perifernom europskom području", dao je prikaz prisilnih migracija civilnog stanovništva do kojih je došlo zbog ratova na području bivše Jugoslavije.

Željko Ivanković i Dunja Melčić su u 25. poglavlju ("Der bosniakisch-kroatische 'Krieg im Kriege'", 415.-438.) opisali hrvatsko-bošnjački sukob koji je u najvećem dijelu trajao tijekom 1993. godine, ali je opisano i stanje nakon Washingtonskih sporazuma, odnosno stvaranja bošnjačko-hrvatske Federacije Bosne i Hercegovine.

Britanski povjesničar Mark Almond je u 26. poglavlju ("Dayton und die Neugestaltung Bosnien-Herzegowinas", 439.-460.) opisao stanje u Bosni i Hercegovini nakon okončanja sukoba u toj zemlji, dok je Dunja Melčić kao suautorica opisala političko stanje i probleme u toj zemlji nakon 2000 godine.

Prof. dr. Mirjana Kasapović je u 27. poglavlju ("Die politische Entwicklung Kroatiens von 1990-2005", 453.-460.) opisala politički život u Hrvatskoj od uspostave višestranačja 1990. i njegov razvoj do 2005. godine.

Francuski politolog Jacques Rupnik je u 28. poglavlju ("Die Welt im Balkanspiegel: das Agieren der Großmächte", 461.-474.) opisao je odnos međunarodne zajednice prema ratu na području bivše Jugoslavije.

Njemački povjesničar i publicist Joscha Schmierer je u 29. poglavlju ("Der Kosovo-Krieg 1999", 475.-482.) opisao rat na Kosovu, odnosno intervenciju NATO saveza protiv tadašnje Savezne Republike Jugoslavije, pri čemu se posebno osvrnuo na međunarodno-pravu problematiku intervencije NATO saveza, odnosno na pitanje je li ta intervencija predstavljala presedan za buduće intervencije koje nemaju odobrenje Ujedinjenih naroda.

U četvrtom dijelu zbornik, pod naslovom "Posljedice" ("Die Folgen") nalaze se još tri poglavlja. Njemački profesor prava Stefan Oeter je u 30. poglavlju ("Völkerrechtliche Rahmenbedingungen und die Staatengemeinschaft", 485.-502.) obradio međunarodno pravnu sastavnicu raspada Jugoslavije, odnosno reakciju međunarodne zajed-

nica na tu krizu, od priznavanja bivših jugoslavenskih država kao novih samostalnih država, aspekata međunarodne humanitarne, odnosno vojne intervencije, do osnivanja i djelovanja Međunarodnog kaznenog suda za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije. Njemački pravnik Christoph Safferling i Dunja Melčić autori su 31. poglavlja ("Das Kriegsverbrechertribunal in Den Haag – Rechtsgrundlagen und Entwicklung", 503.-516.), u kojem je dan zaokružen prikaz osnutak i djelovanje Haaškog tribunala, kao i odnosa država nastalih slomom Jugoslavije prema tom sudu.

Posebno je zanimljivo 32. poglavlje ("Rückblick auf den Krieg im Lichte neuerer Veröffentlichungen und manche offene Fragen", 517.-549.) čija je autorica Dunja Melčić. U njemu se na temelju kritičkog sagledavanja novijih radova koje se bave raspadom Jugoslavijom ukazuje na drukčija i složenija objašnjenja, suprotna pojednostavljenim tvrdnjama koje su na zapadu često bile prisutne u objašnjenjima i sagledavanju (post)jugoslavenske krize.

Nakon toga u 33. i posljednjem poglavlju nalazi se kronologija događaja od 1986. do sredine 2002. godine ("Chronik der Ereignisse 1986-2002", 550.-577.), koju je izradio Matthias Vetter. Na kraju zbornika također se nalazi popis objašnjenja pojmova i kratica, kao i kratki biografski podaci o svim suradnicima zbornika, a zatim i imensko i pojmovno kazalo.

Dobra je strana ovoga zbornika činjenica da su u njemu uključeni brojni hrvatski autori, povjesničari, sociolozi, politolozi i publicisti. Iako o brojnim pitanjima naše nedavne prošlosti ni u samoj Hrvatskoj ne postoji suglasnost, mogućnost, koja je dana našim autorima, da o svojim istraživanjima i spoznajama upoznaju njemačku publiku nesumnjivo predstavlja hvalevrijedno rješenje i sprečava mogućnost grubljih faktografskih pogrešaka koje se, nažalost, ponekad pojavljuju kada o hrvatskoj povijesti pišu strani autori.

Osim toga, budući da se nakon svakoga poglavlja nalazi opširan popis literature o temu kojom se određeno poglavlje bavi, za naše čitatelje ovo daje vrijedan uvid u stranu literaturu o navedenim temama, a poglavlja čiji su autori njemački stručnjaci i novinari pokazuju nam njihovo viđenje spomenutih događaja iz naše novije prošlosti.

NIKICA BARIĆ

Davor MARIJAN, *Slom Titove armije, Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2008., 518 str.

Knjiga povjesničara Davora Marijana, *Slom Titove armije* predstavlja sustavnu i kritičku analizu vojno-političkog djelovanja Jugoslavenske narodne armije (JNA) u posljednjim godinama postojanja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Kako je naznačeno u "Predgovoru" (9.-10.), pisana je s namjerom da se rasvijetli njezina uloga u raspadu Jugoslavije, a rezultat je autorova višegodišnjeg istraživačkog rada i bavljenja problematikom JNA.

Nakon "Uvoda" (11.-23.) u kojemu su opisani struktura rada, metodologija te korišteni izvori i literatura, slijedi četrnaest tematsko-kronološki strukturiranih poglavlja: "Jugoslavija i njezin obrambeni sustav", "Organizacija i važnije značajke JNA", "Jugoslavenska kriza", "JNA u krizi", "JNA u prvim mjesecima višestranačja", "U predvorju rata", "Jugoslavenstvo na kušnji: Slovenija", "Zaplet: JNA i Hrvatska", "Njemačka 'hoće na dva mora, na Severno i na Jadransko more'", "JNA i Srbija: 'jer, kada je vojnik JNA u Hrvatskoj ne može se reći da je to Srbija'", "Iz Makedonije 'bez ispaljenog metka'", "Kraj: JNA i Bosna i Hercegovina", "Jedna JNA za tri vojske", "JNA u ratu". Uz korisne tablične, shematske i kartografske prikaze koji olakšavaju praćenje teksta, knjiga sadrži i "Zaključak" (467.-474.), sažetak na engleskom jeziku (475.-481.), popis kratica (483.-486.), tumač znakova (487.-489.), popis izvora i literature (491.-511.), popis karata (513.) te kazalo osobnih imena (515.-518.).

U prvom dijelu knjige autor donosi prikaz osnovnih značajki socijalističke Jugoslavije i JNA do sredine 1990. godine. Prvo poglavlje razmatra bitna obilježja obrambenog sustava SFRJ, koncepciju Općenarodne obrane, organizacijsku strukturu rukovođenja i zapovijedanja te odnos Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) i JNA. Osnovana 1941. u okrilju Komunističke partije Jugoslavije, JNA je nakon Drugoga svjetskog rata predstavljala najvažniji dio obrambenog sustava Jugoslavije i politički važan oslonac režima. Od 1968. zadaću obrane zemlje i ustavnog poretka dijelila je s Teritorijalnom obranom, drugom sastavnicom oružanih snaga, a u ulozi "partijske batine" služila je i kao sredstvo zastrašivanja političkih neistomišljenika. Stajalište prema kojemu se JNA treba promatrati kao militarizirani dio SKJ autor smatra opravdanim, budući da nije popunjavana prema stručnoj sposobnosti, već prema kriteriju temeljenom na moralno-političkoj podobnosti, odnosno pripadnosti SKJ (42.-44.). Drugo poglavlje obrađuje organizacijski razvoj JNA u pojedinim razdobljima s osvrtima na njezin ustroj, brojno stanje, naoružanje, borbenu spremnost, personalnu politiku i nacionalnu strukturu starješinskog kadra. U trećem poglavlju, posvećenom gospodarskoj i političkoj krizi 1980-ih, objašnjene su okolnosti i ključni događaji koji su obilježili ovo razdoblje: nemiri kosovskih Albanaca, pojačana polarizacija i sukobljavanje republičkih vodstava oko pitanja reforme političkog sustava, pogoršanje međunacionalnih odnosa, "mitinzi istine", uspostava srpske vlasti u Crnoj Gori, ukidanje autonomije Kosovu i Vojvodini te oponiranje Slovenije srbijskim nastojanjima centralizacije u vidu učvršćivanja republičkog suvereniteta uz pomoć ustavnih amandmana. Četvrto poglavlje analizira djelovanje JNA u krizi. U raspodjeli političkih snaga i moći u Jugoslaviji do 1980. Armija je bila Titovo osobno područje u kojemu politički utjecaji sa strane nisu bili mogući. Nakon Titove smrti funkciju vrhovnog zapovjednika preuzelo je kolektivno Predsjedništvo SFRJ; JNA se nametnula kao samostalan politički čimbenik, a preko svoje organizacije SKJ i ravnopravan čimbenik s ostalim republičkim i pokrajinskim organizacijama (84.). U političkim sučeljavanjima odbacivala je hrvatske i slovenske zahtjeve za suverenim državama i konfederalnim uređenjem Jugoslavije. Ideološki usmjerena na održanje socijalističke Jugoslavije, lobirala je za povećanje ovlasti Predsjedništva SFRJ i promjenu Ustava radi jačanja funkcije države (106.). U tom smislu priklonila se srpskoj koncepciji preuređenja države, uvelike zahvaljujući i činjenici da su većinu njezina starješinskog sastava činili Srbi. Nakon višegodišnjih priprema, provela je 1988. preustroj oružanih snaga i sustava zapovijedanja nazvan "Jedinstvo" kojim su republikama protuustavno oduzeta prava u pogledu ovlasti nad teritorijalnim

obranama. Postignuto je jedinstvo cijelog prostora Jugoslavije kao ratišta, jedinstvo oružanih snaga na ratištu, jedinstvo oružane borbe i jedinstvo zapovijedanja oružanim snagama dok su novom mirnodopskom strategijom stvorene pretpostavke za njezino uključivanje u moguće unutarnje sukobe (121.). U petom poglavlju autor se bavi Armijom u završnoj fazi pregovora o budućnosti Jugoslavije te prikazuje njezino djelovanje vezano uz raspad SKJ i prve višestranačke izbore.

Drugi, ujedno i glavni dio knjige, čine posebne tematske cjeline koje raščlanjuju djelovanje JNA protiv Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Šesto poglavlje prikazuje njezinu reakciju na rezultate izbora u Hrvatskoj i Sloveniji što se odnosi na ratne pripreme (treća faza plana "Jedinstvo") prilagođene novonastalim političkim okolnostima (razoružanje republičkih teritorijalnih obrana, preustroj, preraspodjela i prekvalifikacija snaga, održavanje visoke borbene spremnosti). Mjere poduzete u Hrvatskoj, poput ustroja Zagrebačkog korpusa, isticale su da "JNA nije prihvatila izborne rezultate i da je bila pripravna oružjem razrješavati krizu" (164.). U poglavlju o sukobu u Sloveniji opisani su sukobi s JNA oko pitanja obveze služenja vojnog roka i mjerodavnosti nad Teritorijalnom obranom, te operacija zauzimanja državne granice nakon slovenskog proglašenja neovisnosti. Analizirane su i razlike u ponašanju JNA prema Sloveniji i Hrvatskoj te posljedice sukoba koji, prema autoru, predstavlja "završni primjer selektivne (ne)odlučnosti Armije u jugoslavenskoj krizi (...) Akcija je pokazala da Armija nije bila načistu sa sobom što da radi u Sloveniji, što se pretvorilo u eksperiment kojemu su Slovenci odredili ishod" (209.). Najopsežnije, osmo poglavlje posvećeno je angažmanu JNA u agresiji na Hrvatsku. Odnosi između JNA i Hrvatske posebno su se zaoštrili nakon izborne pobjede HDZ-a. U ljeto 1990. izbila je pobuna dijela Srba u Hrvatskoj, a JNA je spriječila hrvatsku vlast da osigura kontrolu na svom teritoriju. Njezina intervencija imala je dalekosežne posljedice jer je omogućila pobunjenim Srbima da učvrste svoje pozicije i šire pobunu na druga područja u Hrvatskoj, a u kontekstu ranije učinjenih poteza (razoružanje Teritorijalne obrane, ustroj Zagrebačkog korpusa) može se, prema mišljenju autora, promatrati kao objava rata. (229.) Pod parolom neutralnosti i sprječavanja međunacionalnih sukoba JNA je provodila strategiju "tampon-zona" i sve otvorenije pristajala uz srpske pobunjenike da bi se potkraj ljeta 1991. i sama uključila u izravne napade na Hrvatsku. U drugom dijelu poglavlja prikazana je napadna operacija JNA s obzirom na pojedina vojišta (Centralno, Sjeverozapadno i Jadranskopomorsko), zatim tijekom pregovora o prekidu vatre i povlačenju JNA iz neokupiranog dijela Hrvatske te pitanje međunarodnog posredovanja i mirovne operacije UN-a (Vanceov plan). U devetom poglavlju govori se o stajalištima Armije prema novonastaloj ravnoteži snaga na aktualnoj svjetskoj vojno-političkoj sceni u razdoblju sloma komunizma i hladnoratovskog poretka i njezinoj percepciji međunarodnog položaja SFRJ.

Deseto poglavlje bavi se odnosom JNA i Srbije. Analizirajući proces njihova približavanja autor zaključuje: "Savez sa Srbijom vrhunski je dokaz nacionalnog podvajanja u JNA. tražila je i našla savez upravo na svojoj nacionalnoj značajki iako je približavanje počelo zbog istovjetnih ideoloških pogleda na budućnost Jugoslavije. Prevagu je odnijela većina, a to su bili Srbi" (350.). "Srbija je ušla u rat zbog visokog stupnja srpske homogenosti i Armije koja je stala na njezinu stranu. Procjena da ima silu s kojom će brzo dobiti rat temelj je krvavog raspada Jugoslavije. U tom smjeru treba vrednovati i ulogu JNA u ratu. Ona nije izazvala rat, ali je podržala opciju svog najbrojnijeg dijela zbog čega je njezina krivnja za rat ravna odgovornosti Srbije, ako ne i veća" (357.).

U jedanaestom poglavlju dan je kratak osvrt na događaje u Makedoniji u kojoj je angažman Armije u usporedbi s onim u zapadnim republikama bio gotovo zanemarljiv. Uloga Makedonije u raspadu Jugoslavije nije bila značajna odnosno, kako navodi autor, "bila je razmjerna postotku Srba u njezinu stanovništvu. Bilo ih je premalo da Srbija pokrene proces destabilizacije koji je provodila u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini" (361.). Dvanaesto poglavlje analizira djelovanje JNA u ratu protiv Bosne i Hercegovine. "Srbija je za Bosnu i Hercegovinu bila životno zainteresirana, njezino vrhovništvo nije dvojilo da će se za nju ratovati (...) Sigurnosna kriza je najprije otvorena u Hrvatskoj jer se s pravom držalo da srpski uspjeh u Hrvatskoj znači istodobno i uspjeh u Bosni i Hercegovini" (367.). Do kraja 1991. BiH je "čvrsto u funkciji rata protiv Hrvatske, Armija je rabi kao manevarsko, mobilizacijsko, logističko i prometno uporište" da bi nakon Sarajevskog primirja i ona došla „na dnevni red velikosrpskog projekta" (372.). Trinaesto poglavlje obrađuje kraj posljednje etape djelovanja JNA u proljeće 1992., odnosno njezinu transformaciju u tri srpske vojske: Vojsku Jugoslavije, Vojsku Republike Srpske i Vojsku Republike Srpske Krajine.

Četrnaesto poglavlje, ujedno i završna tematska cjelina knjige, razmatra pojedine značajke djelovanja JNA u ratu u kojemu je, unatoč stratezijskoj prednosti nad ostalim akterima krize i premoći u materijalnim, tehničkim i ljudskim potencijalima, doživjela neuspjeh. Tumačeći razloge njezina neuspjeha, autor izdvaja nekoliko limitirajućih čimbenika: nepostojanje jasnih i nedvosmislenih stajališta, planova i ciljeva ratovanja, opterećenost anakronim ideološkim shvaćanjima i nemogućnost prilagodbe novonastalim političkim okolnostima, manjkavosti taktike vođenja rata i sustava novačenja, mobilizacije, popune i obuke novaka, neučinkovitost sustava vrhovnog zapovijedanja, podvajanje po nacionalnoj osnovi, nedostatak bojnog morala, manjkavosti u informiranju i vođenju informativnog rata, kršenje zakona i običaja ratovanja, problem financiranja.

Riječ je o opsežnom i cjelovitom znanstvenom djelu koje obiljem podataka, informacija i ocjena pridonosi boljem razumijevanju procesa raspada socijalističke Jugoslavije. S obzirom na aktualnost tema iz razdoblja Domovinskog rata može biti zanimljiva i široj javnosti.

MARINA KUČER BEŠ

Grad je bio meta: bolnica, Dom umirovljenika... (agresija Srbije, odnosno JNA i srpsko-crnogorskih snaga na Republiku Hrvatsku i srpska okupacija Vukovara 1991.), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, urednik Ante Nazor, Zagreb 2008., 239 str.

U izdanju Hrvatsko memorijalno-dokumentacijskog centra objavljena je knjiga čiji je urednik Ante Nazor. Riječ je o knjizi koja je posvećena tematici Domovinskog rata, tj. danima obrane grada Vukovara tijekom srbijanske agresije na Republiku Hrvatsku. Sama knjiga sastoji se od radova autora različitih profila koji su obradili razne segmente tadašnjih događaja u Vukovaru.

Knjiga počinje “Pričom o ljubavi” (7.) Siniše Glavaševića, novinara Hrvatskog radija Vukovar koji je ubijen na stratištu poljoprivrednog dobra Ovčara nakon srbijanske okupacije grada. Za vrijeme srbijanske opsade grada radio je kao novinar Hrvatskog radija Vukovar i jedan je od simbola obrane grada Vukovara.

Predgovor knjizi (9.-18.) napisao je jedan od zapovjednika obrane grada Vukovara Branko Borković – Mladi Jastreb. Uz recenziju prvog dijela knjige, Borković kao zapovjednik obrane grada donosi u predgovoru neka svoja razmišljanja o bitci za Vukovar. Borković kronološki opisuje događaje uoči raspada Jugoslavije, te nastavlja sa ratnim događajima sa šireg vukovarskog područja. Svoja razmišljanja temelji na zapisima koje je stavio na papir prije deset godina, te ih je usporedio sa izvorima sudionika agresije (general Veljka Kadrijevića) na Hrvatsku.

U “Uvodu (kratki prikaz osamostaljenja te okupacije i oslobađanja Republike Hrvatske u Domovinskom ratu)” autor Ante Nazor je napisao kratku sintezu procesa osamostaljenja, te okupacije i oslobađanja dijelova Republike Hrvatske u Domovinskom ratu (19.-33.) U početku autor prikazuje proces aktiviranja velikosrpskog programa, jačanja političke krize krajem osamdesetih u SFRJ uzrokovane politikom Srbije, te rušenje jednopartijskog sustava u Hrvatskoj i uspostavu demokratske vlasti. Središnji dio rada prikazuje srpsku pobunu u Hrvatskoj, pravni proces daljnjeg osamostaljivanja i otvorenu agresiju JNA, Srbije i pobunjenih Srba na Hrvatsku. Rad završava kronološkim slijedom u kojem su obrađene oslobodilačke akcije Hrvatske vojske 1992.-1995., *Daytonski sporazum*, te mirna reintegracija istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema u sastav Hrvatske. Kratka priča autorice Ljerke Ivušić (35.) evocira sjećanje na sudbinu jednog mladog branitelja koji je poginuo u obrani Vukovara zajedno sa svojim ocem.

Slijedi rad “Agresija Srbije, odnosno JNA i srpskih paravojskih postrojbi na Vukovar 1991. godine” (37.-83.) autora Ante Nazora. Početak ovoga rada donosi neke činjenice o vukovarskom području, te gradu Vukovaru. To je popis stanovništva općine Vukovar iz 1991., te sastav vijećnika općine Vukovar izabranih na prvim demokratskim izborima. Slijedi kronološki prikaz događaja na području grada Vukovara: početak srpske pobune, prvi oružani sukobi, ustroj hrvatske obrane, otvoreno uključivanje JNA na strani srpskih pobunjenika, sve do okupacije grada. Tu su i dijelovi rada u kojem vukovarski borci svjedoče o svojim kolegama i njihovoj borbi protiv srpskog agresora.

Poglavlje naslovljeno “I bolnica je bila meta” također je rad autora Ante Nazora (83.-134.). Ovaj rad bavi se djelovanjem Medicinskog centra Vukovar tijekom napada na grad. Autor nam donosi strukturu Glavnog štaba saniteta Republike Hrvatske, te nas поближе upoznaje sa stanjem u Medicinskom centru Vukovar uoči srbijanske agresije, te njihovo djelovanje u izvanrednim uvjetima i problemima uzrokovanih opsadom grada Vukovara sve do okupacije grada. “Fragmenti kronologije događaja u vukovarskoj bolnici 1991.” donose nam kronološki događaje na ratnim crtama koji su utjecali na stanje i rad vukovarske bolnice sve do napuštanja grada dijela zarobljenika koji su preživjeli i njihovog dolaska na slobodni hrvatski teritorij.

Poglavlje završava popisima (132.-143.) koje su priredili Višnja Bilić i Ivan Grujić. Ovi popisi donose ubijene i nestale djelatnike ratne bolnice Vukovar, te žrtve iz vukovarske bolnice koje su do sada ekshumirane, kao i popis nestalih osoba za kojima se

još traga. Poglavlje sadrži i fotografije iz privatnih albuma branitelja Vukovara koje su snimljene za vrijeme opsade grada, a sam kraj nam donosi izvore na osnovu kojeg je ovo poglavlje napisano.

Slijedi rad autorice Anice Marić "I Dom umirovljenika je bio meta" (147.-231.). Tekst je prilagođeni osobni dnevnik Anice Marić koja je za vrijeme napada na Vukovar obnašala dužnost upraviteljice Doma umirovljenika. U uvodu nas autorica upoznaje sa ustanovom na čije je čelo imenovana slijedom okolnosti i događaja u tom vremenu. Dnevnik nam donosi i njezine osobne impresije koji se isprepliću sa stvarnim događajima i osobama u njezinoj blizini tijekom napada na grad. Dnevnik kronološki prati vremensko razdoblje od početka napada na Vukovar do okupacije grada i autoričinog odlaska u progonstvo. Knjiga završava radom autora Siniše Glavaševića "Priča o gradu" (239.). U ovoj kratkoj priči autor podsjeća na nekadašnji Vukovar, ali poziva njegove stanovnike da ne gube nadu u budućnost, jer ih podsjeća da su u biti Grad sami oni, njegovi stanovnici.

Ovo je još jedno od niza djela koje su izašla u izdanju Hrvatskog memorijalnog dokumentacijskog centra Domovinskog rata koji rasvjetljavaju nedavnu povijest hrvatskog naroda i njegovu borbu za slobodu. Samo djelo posvećeno je tematici jednoj od najhrabrijih stranica te borbe, odnosno obrani Vukovara, te kao takvo treba biti dostupno što širem krugu čitateljstva kao podsjetnik na dane kada se Republika Hrvatska obranila od agresije usprkos svim nepovoljnim okolnostima toga vremena koje joj nisu išle u prilog.

DOMAGOJ KNEŽEVIĆ

Spoljna politika Jugoslavije: 1950-1961., Zbornik radova, odgovorni urednik Slobodan Selinić, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2008., 627 str.

Institut za noviju istoriju Srbije u Beogradu izdao je ovaj vrlo opsežan zbornik kao dio znanstvenog projekta „Srbija i Jugoslavija“. U uvodnoj riječi redakcija napominje da je vanjska politika Jugoslavije pedesetih godina prerasla regionalne okvire i postala dio svjetske scene, što za povjesničare predstavlja vrlo atraktivnu temu. Osnovni motiv za stvaranje ovakvoga zbornika redakciji je bila svijest o značaju ovog razdoblja u jugoslavenskoj i svjetskoj politici, kao i mišljenje da se u historiografiji pojavio dovoljan broj znanstvenih radova na ovu temu. Analiziranje povijesti ovoga razdoblja drže bitnim za historiografiju jugoslavenske i srpske povijesti u razdoblju socijalizma. U kronološkom određivanju pojma „pedesetih godina“ redakcija se odlučila za razdoblje od 1950. do 1961., a razlog za to vide u činjenici da je Jugoslavija 1950. konačno raskinula sa SSSR-om, a godinu 1961. prihvatili su kao međaš zbog Konferencije nesvrstanih u Beogradu u kojoj vide završetak procesa preoblikovanja jugoslavenske vanjske politike i otvaranje novog poglavlja – politike nesvrstanih. Redakcija je svjesna da ovaj zbornik nije mogao obuhvatiti sve aspekte i teme jugoslavenske vanjske politike pedesetih godina pa i ovaj zbornik stavljaju stručnoj javnosti na ocjenu i kritiku, s nadom da će

naći na pozitivne sugestije i otvoriti put za objavljivanje nekih novih zbornika i drugih znanstvenih djela.

U predgovoru „Istoriografski putokazi – istoriografsko nasleđe o spoljnoj politici Jugoslavije u hladnom ratu” (25. – 46.), Ljubomir Dimić piše o novome naraštaju povjesničara kojemu treba iskazati povjerenje, a koja, znanstvenim diskursom, treba raspršiti pogubne mitologije i uspostaviti „autoritet znanja” (str. 25). Dimić naglašava kako se vanjska politika Jugoslavije u godinama hladnoga rata nije sustavno i kritički proučavala i da se povijest pisala bez povijesnih izvora, oslanjajući se na službena stajališta Komunističke partije. Drugim riječima, historiografija je bila blisko vezana uz političku konstelaciju određenog trenutka pa je uglavnom bila riječ o političkim i propagandnim spisima, a ne o znanstvenim radovima. Ipak, drži da je i u tom vremenu bilo radova koji zasigurno imaju određenu vrijednost pa se ne smiju jednostavno odbaciti, nego je potrebno kritički preispitati i to historiografsko naslijeđe. U najmanju ruku taj tip literature povjesničarima danas služi kao važan izvor o vremenu i društvu u kojemu je nastala. Historiografska produkcija je pratila vanjskopolitički smjer Jugoslavije pa je u svom razvoju imala više faza koje Dimić i prikazuje. U 80-ima i 90-ima na razvoj historiografije posvećene temama iz suvremene povijesti uvelike je utjecala smrt Josipa Broza Tita, kao i nestajanje partijskog nadzora, kraj hladnoga rata i rat na prostoru Jugoslavije. Prema Dimiću, historiografija je u tom vremenu postala bogatija, stručnija i ozbiljnija, a na početku 21. stoljeća našla se pred novim početkom, imajući u vidu otvaranje mnogobrojnih dotad nedostupnih arhiva. Dimić svoj predgovor protira mišlju da je pred novim naraštajem povjesničara „bjelina” koju treba spoznati i objasniti, ali i historiografsko naslijeđe opterećeno zabudama, stereotipima, ideologijama i „vječnim istinama” (str. 46.).

U zborniku se nalaze 33 rada isto toliko autora. Većina (20) otpada na srbijanske autore s beogradskih znanstvenih i stručnih institucija, ali zastupljeno je i 13 radova autora iz drugih europskih zemalja (po 2 iz Bugarske, Češke, Hrvatske i Rusije, po 1 iz Crne Gore, Grčke, Izraela, SAD-a i Slovenije). Zbornik je opremljen podacima o autorima, kao i vrlo korisnim popisom kratica. Radovi su podijeljeni na četiri tematske cjeline. Prva tematska cjelina, „Normalizacija odnosa sa Istokom” (47. – 251.), sadrži devet radova, a čak njih pet obrađuje sovjetsko–jugoslavenske odnose. Sovjetsko–jugoslavenski odnos u razdoblju 1953. - 1954. propituje Anatolij Semjonovič Anikejev, a Jan Pelikán i Aleksandr Stikalín (svaki u svome članku) odnose iz 1956. godine. Jan Pelikán autor je članka u kojem analizira trodnevni posjet jugoslavenske državne delegacije na čelu s Josipom Brozom Titom SSSR-u u lipnju 1956., a Aleksandr Stikalín istražuje sovjetsko–jugoslavenske odnose u vrijeme same krize u Mađarskoj 1956. godine. Jugoslavensko–mađarskim odnosima i njihovim zbližavanjem u razdoblju 1953. - 1954. bavi se Katarina Kovačević, bugarski pogled na jugoslavensko–sovjetsko zbližavanje 1953. – 1958. predstavila je bugarska povjesničarka Evgenija Kalinova. Jugoslavensko–sovjetskim odnosima iz 1958. godine posvećen je rad Dragana Bogetića naslovljen: „Drugi jugoslovensko–sovjetski sukob: sudar Titove i Hruščovljeve percepcije politike miroljubive koegzistencije” (49. – 65.). Bogetić obrađuje ponovno zaoštavanje jugoslavensko–sovjetskih odnosa i smatra da je, unatoč znatno promijenjenoj svjetskoj političkoj situaciji, izvorište sukoba ostalo kao i u prvome sukobu deset godina ranije, a to je različita percepcija načela na kojima bi se morali temeljiti

odnosi među socijalističkim zemljama. Ovaj sukob ipak nije bio onako žestok i opasan za Jugoslaviju kao što je bio onaj prvi.

Dva članka posvećena su jugoslavensko-čehoslovačkim odnosima. Praški povjesničar, Ondřej Vojtjehovski, na primjeru jugoslavenske informbiroovske emigracije u Čehoslovačkoj proučava nacionalni i politički identitet jugoslavenskih komunista nakon Rezolucije Informbiroa. Članak je na srpski preveo odgovorni urednik ovog zbornika Slobodan Selinić koji je, pak, autor drugog rada u kojemu analizira normalizaciju jugoslavensko-čehoslovačkih odnosa na primjeru djelovanja čehoslovačkog veleposlanika Viléma Pitharta u razdoblju 1954. – 1956.

Vladimir Lj. Cvetković u svom radu pokušava rekonstruirati jugoslavenske spoznaje o odjeku Beogradske deklaracije u lipnju 1955. u Albaniji, Bugarskoj, Rumunjskoj i Mađarskoj. Analizira i promjene u odnosima Jugoslavije sa spomenutim zemljama do kojih je došlo nakon objavljivanja spomenutog dokumenta. Deklaracija je, iako ograničenog doseg, imala pozitivan učinak na promjenu međudržavnih odnosa i ujedno je davala nadu sovjetskim „satelitima” da je moguća veća neovisnost od SSSR-a.

Druga tematska cjelina „Otvaranje ka zapadu” (254. – 456.) sadrži dvanaest radova s nešto raznolikijom tematikom. Prvi u nizu je rad Bojana Dimitrijevića u kojemu u nekoliko cjelina analizira stupanj integriranosti Jugoslavije u NATO-u. Sličnom temom bavi se i Ivan Laković obrađujući pitanje zapadne vojne pomoći koju je Jugoslavija primala. Odnosima Jugoslavije i SAD-a u vremenu hladnoratovskih kriza 1956. godine bavi se Tatjana Lečić obrađujući novi koncept vanjske jugoslavenske politike i odnose Jugoslavije s velikim silama. Nedosljedno držanje u pitanju mađarske i sveske krize, kao i pomaganje antikolonijalnim ustanicima u Aziji i Africi, uzdrmali su povjerenje Zapada u Jugoslaviju, ali nisu izazvali prekid odnosa jer se, prema autoričinu mišljenju, Zapad „u cilju opstanka politički anakrone jugoslavenske neutralnosti” (305.) morao pomiriti s takvom politikom. Odnosima sa SAD-om u razdoblju od 1950. do 1954. bavi se Nemanja Milošević koji potencira značaj Jugoslavije u vanjskoj politici SAD-a u dvostrukom smislu: Jugoslavija je SAD-u trebala poslužiti kao „klin” kojim bi se razbila monolitnost socijalističkog lagera, a ujedno bi se s njom zatvorio obrambeni zid prema Istoku koji bi, uz Jugoslaviju, uključivao Zapadnu Njemačku, Italiju, Grčku i Tursku. Autor zaključuje da je Jugoslavija za vrijeme hladnoga rata posjedovala „najveću količinu meke moći” (320.) koja danas nedostaje i SAD-u i Srbiji.

Katarina Spehnjak prikazuje Foreign Officeovu analizu „slučaja Đilas” 1954. godine, u kontekstu britanske percepcije liberalizacije u Jugoslaviji. Rad prikazuje kako su britanske političke analize i službena stajališta usklađivana s državnom politikom i politikom njezinih glavnih saveznika, pri čemu su najvažnije odrednice bile politički pragmatizam i realizam. Iako je bila zainteresirana za Đilasove ideje, službena britanska politika nije ih mogla podržati jer bi time zakomplicirala situaciju u Jugoslaviji koja je ipak, prema analizi Foreign Officea, napravila neke pomake u liberalizaciji i koja se počela otvarati za neke zapadne inicijative. Jugoslavensko-britanskim odnosima bavi se i Ante Batović koji obrađuje međusobni odnos ovih dviju zemalja u 1955. i 1956., analizirajući reakcije britanskih i jugoslavenskih diplomata, političara i medija na nekoliko bitnih događaja iz svjetske političke povijesti toga vremena (Bagdaski pakt, putovanje Josipa Broza Tita po SSSR-u, sastanak Nasera, Nehrua i Tita na Brijunima, Mađarska revolucija, Sveska kriza).

Jedina slovenska autorica zastupljena u Zborniku, Nevenka Troha, raspravlja o pitanju izlaza Slovenije na more, a Sanja Petrović Todosijević analizira odnos UNICEF-a i Jugoslavije u prvih deset poratnih godina. Pitanjem odnosa Jugoslavije sa Svetom Stolicom u razdoblju od 1953. do 1962. bavi se Radmila Radić, a Rinna Elina Kullaa (SAD) autorica je rada u kojem se istražuju interakcije između državnih vrhova SSSR-a, Finske i Jugoslavije s obzirom na proklamiranu neutralnost spomenutih država (Finska u Nordijskoj uniji, Jugoslavija u Balkanskome paktu).

Zoran Janjatović piše o pitanju obeštećenja nacističkih žrtava podvrgnutih pseudomedicinskim eksperimentima u Jugoslaviji prikazujući kako su tekli pregovori o ovom problemu između Jugoslavije i SR Njemačke (od 1951. do konačnog dogovora 1963.). Autor otkriva koliko je pitanje ovih žrtava bilo prožeto političkim motivima obiju strana i zapravo „sitna moneta za diplomatsko potkusurivanje“ (414.). Prema autorovu zaključku, jugoslavenska strana je iskorištavala problem ovih žrtava da izvuče što više novca za svoju socijalističku ekonomiju, a njemačka strana je željela pokazati svoju dobru volju za rješavanjem humanitarnih pitanja, bez obzira na nepostojanje diplomatskih odnosa.

Druga tematska cjelina završava tematski ležernijim radom Ivana Hofmana, koji istražuje upotrebu glazbenog folklorâ Jugoslavije u vanjskoj politici FNRJ početkom 1950-ih godina. Nakon sukoba sa SSSR-om i glazbeni folklor je dobio svoje mjesto u novoj jugoslavenskoj vanjskoj politici, pa se i turnejama folklornih ansambala nastojala probiti izolacija u kojoj se Jugoslavija našla.

Treća tematska cjelina, „Otkrivanje novog“ (457. – 570.), sadrži osam radova koji tematiziraju jugoslavenski okret prema politici povezivanja sa zemljama „trećeg svijeta“. Traženje saveznika u stvaranju što šire i čvršće baze budućeg pokreta nesvrstanih usmjerilo je jugoslavensku vanjsku politiku na afričko-azijski prostor. Tri rada posvećena su jugoslavenskim vezama s bliskoistočnim prostorom. Vladimir Petrović predstavlja jugoslavenski vanjskopolički angažman analizom raznih jugoslavenskih pokušaja posredovanja između zapadnih sila, istočnoga bloka i izvanblokovskih država tijekom bliskoistočne krize 1955. - 1956. Posredničku ulogu Jugoslavije promatra analizirajući jedan značajan jaz – na jednoj strani stoji jugoslavenska ambicija za ostvarenjem velikoga međunarodnog ugleda, a na drugoj oskudnost resursa i sredstava s kojim je Jugoslavija raspolagala. Bliskoistočnim prostorom bavi se i Aleksandar Životić koji analizira glavne značajke jugoslavenske vanjske politike na tom prostoru od 1945. do 1956. godine i zaključuje da je Jugoslavija nastojala razvijati dobre političke odnose sa svima, a ujedno ostvariti i ekonomsku i kulturnu suradnju. Izraelski politolog Shaul Shay analizira izraelsko-jugoslavenske odnose u razdoblju od 1947. do 1953. godine. Naglašava da su obje zemlje krajem 1940-ih bile u kritičnim fazama razvoja svoga međunarodnoga položaja pa su u tom smislu imali neke zajedničke doirne točke koje su i rezultirale uspostavom suradnje. Jugoslavija je nakon Drugoga svjetskog rata stala na izraelsku stranu u arapsko-izraelskom sukobu i dozvolom za prolaz oružja doprinijela pobjedi Izraela 1948. godine. No, nakon revolucije u Egiptu 1952. koja je na vlast dovela Nasera, Jugoslavija počinje voditi proarapsku politiku koja će trajati gotovo do kraja hladnoga rata.

„Otkrivanje Afrike: Jugoslavensko-etioipski odnosi i počeci jugoslavenske afričke politike 1954-1955.“ (513. – 525.), rad je Dmitra Tasića koji na primjeru Etiopije

tematizira početak jugoslavenskoga vanjskopolitičkog angažmana u Africi početkom 1950-ih. Susretima Josipa Broza Tita i cara Haila Selasija 1954. i 1955. godine započeti su značajni politički i gospodarski odnosi dviju vrlo različitih država. Etiopija je za Jugoslaviju značila polazište za širenje jugoslavenskog utjecaja u Africi.

Odnos Jugoslavije i zemalja Magreba 1956. - 1958. tema je rada Srđana Miletića koji analizira odnos Jugoslavije s Tunisom i Marokom. Zaključuje da se jugoslavenska politika prema ovim državama nije bitno razlikovala od politike koja je vođena prema drugim afričko-azijskim državama jer je cilj te politike bio uspostavljanje diplomatskih odnosa i pokretanje suradnje u smjeru jačanja budućeg pokreta nesvrstanih. Otvaranjem Jugoslavije prema azijskim zemljama bavi se Jovan Čavoški koji nastoji prikazati početak i razvoj jugoslavenske vanjske politike prema nekim od najznačajnijih azijskih zemalja (Kina, Indija, Burma) u ranoj fazi hladnoga rata. Dragomir Bondžić prati razvoj stipendiranja studenata iz Indije i Burme na jugoslavenskim sveučilištima i u tvornicama u prvoj polovici 1950-ih. Praksa studentske razmjene s ovim zemljama bila je dio diplomatskog zbližavanja i forsirane suradnje koja će rezultirati osnivanjem pokreta nesvrstanih. U ovu tematsku cjelinu uvršten je i rad grčkoga vojnog povjesničara Georgea Skaltsogiannisa, koji na osnovu članaka triju grčkih dnevnih listova predstavlja jugoslavensku vanjsku politiku od 1953. do 1958.

Posljednja tematska cjelina zbornika, „Jugoslavija i Balkanski pakt” (571. – 627.), donosi četiri rada, a prvi u nizu je rad Milana Terzića koji ističe stajališta Josipa Broza Tita o pitanju ulaska Jugoslavije u Balkanski pakt i naglašava da je ulaskom u taj pakt Tito postao prihvatljiviji Zapadu unatoč odbijanju poziva u NATO. Terzić drži da je Josip Broz Tito time ostao otvoren i za dijalog sa SSSR-om što je bila osnova za građenje jugoslavenske politike neutralnosti. Reakcije bugarskoga političkog vodstva na osnivanje Balkanskoga pakta prikazuje Jordan Baev koji smatra da se Balkanski pakt može promatrati s dva stajališta: kao tipičan primjer modela eskalacije zategnutosti izazvanih međusobnim nepovjerenjem i kao rijedak primjer vojne suradnje dvaju različitih političkih sustava u kontekstu hladnoratovske konfrontacije u Europi. Rad Miljana Milkića upozorava na složenost jugoslavensko-talijanskih odnosa u vrijeme stvaranja Balkanskoga pakta. Odnosi dviju zemalja, tada još opterećeni pitanjem Trsta, umnogome su bili uvjetovani politikama velikih sila i širim međunarodnim okolnostima. Posljednju tematsku cjelinu, kao i čitav zbornik, zaključuje rad Ratomira Milikića koji analizira političku, ekonomsku i kulturnu suradnju Jugoslavije i Turske u vrijeme sklapanja Balkanskoga pakta, kratkom razdoblju bliskih odnosa tijekom hladnoga rata (1952. – 1955.). Autor drži da je temelj te suradnje bio zajednički strah od SSSR-a, ali da suradnja nije mogla potrajati zbog međusobnog nepovjerenja i straha od mogućega lošeg utjecaja društvenog uređenja zemlje partnerice.

Ovaj zbornik zasigurno je vrijedno djelo srbijanske historiografije, a širinom tema obogaćuje spoznaju o jednom značajnom razdoblju jugoslavenske povijesti, što ga čini zanimljivim i hrvatskoj stručnoj i znanstvenoj publici. Nadamo se da će ovo djelo biti poticajno i hrvatskoj historiografiji kojoj bi djela sličnoga tipa zasigurno bila dobrodošla.

JOSIP MIHALJEVIĆ

Marija–Vica BALEN, *Bili smo idealisti... Uspomene jedne revolucionarke*, Disput, Zagreb 2009., 399 str.

Knjiga sjećanja Marije – Vice Balen „Bili smo idealisti...“ zanimljivo je i dobro napisano štivo, koje će dobro poslužiti kao vrelo u izučavanju djelovanja komunističkog pokreta u Hrvatskoj između dva svjetska rata, tijekom Drugog svjetskog rata, a dijelom i u prvim godinama poraća, prvenstveno u kontekstu obračuna s informbirovcima i “slučaja Hebrang”. Međutim, ono što ovu knjigu izdvaja iz memoaristike na tu temu tiskane posljednjih desetljeća jest činjenica da je autorica, koja je sudionica, a potom i žrtva tog pokreta, uspjela u pisanju izbjeći dvije zamke: *gorčinu* koja tako često upravo preplavi žrtve političkih previranja, pa im nerijetko pomuti elementarnu objektivnost prigodom pisanja sjećanja, ali i *korumpiranost vlašću*, koja podjednako pogubno, ako ne i pogubnije djeluje na objektivnost i vjerno prikazivanje doživljenog u pisanju memoara. A Vica Balen je do svog i muževljevog “pada” 1948. godine bila na pobjedničkoj strani i – možda ne previsoko, ali – dio vlasti.

Autorica pogovora ovim sjećanjima, nazvanog znakovito “Uspomene ušutkane heroine”, Renata Jambrešić Kirin razumije ih u prvome redu kao “vrijedan doprinos povijesti žena (herstory) u Hrvatskoj u dvadesetom stoljeću” i kao dio “nevelikog ali značajnog opusa ženskog autobiografskog pisma o Drugom svjetskom ratu”. Međutim, ovu se knjigu može i mora čitati i iz drugih perspektiva i vizura, koje ćemo pokušati skicirati.

Predstavimo ukratko autoricu. Marija – Vica Balen, djevojačkim prezimenom Bevandić, rođena je 1910. godine u obrtničkoj obitelji u Gospiću. Lijeve ideje nisu strane u njejoj obitelji – još njezin otac početkom 20. stoljeća, dok je nakon izučenog zanata bio u “fremti” po cijeloj Austro-Ugarskoj, postaje socijalist. Kao osamnaestogodišnjakinja ulazi u Komunističku partiju, nakon uhićenja je istjerana iz svih srednjih škola u državi, pa privatno polaže maturu na Sušaku. Za boravka na Sušaku upoznaje lijevog HSS-ovca i hrvatskog nacionalnog revolucionara Šimu Balena, za kojeg će se koju godinu kasnije udati. U jesen 1932. godine Marija Bevandić upisuje zagrebački Filozofski fakultet, a uz studij angažirana je u ilegalnim i legalnim aktivnostima Komunističke partije, zbog čega je zatvarana. U proljeće 1936. godine Šime Balen izlazi iz zatvora, još uvijek HSS-ovac, ali u isto vrijeme i član ilegalne Komunističke partije Hrvatske zadužen za rad u HSS-u. Naime, njega i drugog zatvorenog HSS-ovca i nacionalnog revolucionara Ninu Rubčića upravo Andrija Hebrang u dugim zatvorskim razgovorima uspijeva “preobratiti” na komunizam i učlaniti u KP. Do rata Šime Balen radi kao novinar u HSS-ovim izdanjima, a Marija – Vica i dalje je ljevičarska aktivistica, ali i majka dvoje djece. Nakon okupacije i proglašenja NDH Šime Balen, a zatim i Vica rade u Vojnom komitetu Zagreb, osnovanom odlukom CK KP Hrvatske. Prvo on, a zatim i ona odlaze u partizane. Marija – Vica je aktivistica u ženskim organizacijama na terenu, koristeći vlastito novinarsko iskustvo iz međuratnog razdoblja pokreće i uređuje list *Riječ žene*, a kasnije upravlja dječjim domom za partizansku nahočad i siročad nedaleko Gline. Njen suprug od prvog je dana u partizanskim postojbama, uz uspone, stanke i padove napreduje u hijerarhiji, vijećnik je AVNOJ-a i ZAVNOH-a, ali se i sukobljava s Đilasovim eksponentom i posebnim izaslanikom CK KPJ Vladom Popovićem.

Nakon završetka rata kraće vrijeme borave u Sjedinjenim državama, gdje je Šime Balen ataše za medije u jugoslavenskom veleposlanstvu u Washingtonu. Po povratku, Marija – Vica urednica je na Radio-Zagrebu, a Šime Balen direktor izvještajne agencije *Tanjug*. U ljeto 1948. on se na partijskom sastanku u *Tanjugu* izjašnjava protiv uhićenja Andrije Hebranga i optužbi na njegov račun. Supruga ga se ne odriče, i tadašnji sekretar Gradskog komiteta KP Mika Špiljak na javnom zboru izbacuje je iz Partije. Tu počinje njihova kalvarija. Smjenjuju ih i zatvaraju. Na sreću, do Golog otoka nisu došli, ali Balenu onemogućuju javnu djelatnost, a Marija-Vica otjerana je s uredničkog mjesta na radiju i do odlaska u mirovinu radi kao korektorica u izdavačkom poduzeću za djecu. Sustav pokazuje paradigmatički *maskulinizam*: njezin suprug već 1952. godine je djelomično rehabilitiran i objavljuje publicističko djelo *Pavelić*, u kojem je opisao djelovanje ustaškog Poglavnika i koje nema naglašenijih znanstvenih pretenzija. No, Marija-Vica do kraja života više neće objaviti – ništa! A svatko tko uzme ovu knjigu u ruke složiti će se, kada pročita i posljednje stranice, da autorica ne samo da zna, nego i – što je u ovom kontekstu mnogo značajnije – *voli* pisati. Koju godinu pred smrt od zloćudne bolesti 1984. godine, Marija-Vica započinje pisanje svojih sjećanja. Iako se njezini memoari kronološki prekidaju s događajima iz jeseni 1944. godine, tekst obiluje ekskursima i epizodama iz poratnih vremena, pa sve do početka osamdesetih godina.

Nešto o autoričinoj motivaciji da napiše sjećanja na ta vremena. Marija-Vica Balen, kao i njezin suprug Šime, iako koncem četrdesetih godina izbačeni iz komunističkog pokreta, do kraja života nisu se odrekli tih ideala i vrijednosti, i to se vidi na svakoj stranici ove knjige. Ona sama navodi kako se ovom knjigom željela suprotstaviti – kako sama kaže – “*zavjeri šutnje* što se već nekoliko desetljeća uporno i sustavno provodi nad njom”, ali i nad mnogima drugima koji su koncem četrdesetih doživjeli sličnu ili još goru sudbinu. Naime, sreća u nesreći je da je autorica bila zatvorena i saslušavana u zatvoru u Zagrebu, ali iz ovih ili onih razloga (koji najvjerojatnije nisu imali previše veze sa nekom krivnjom ili “krivnjom”), nije poslana u neki od ženskih logora ili zatvora. Zbog te zavjere šutnje ona svojim sjećanjima želi “pridonijeti *popunjavanju* nekih praznina u našoj historiografiji, odnosno *ispravljanju* bilo hotimičnih, bilo nehotičnih pogrešnih prikazivanja i tumačenja” događaja i zbivanja u kojima je sudjelovala. A da ima potrebe za popunjavanjem i ispravljanjem, pokazuje činjenica da je autorica prešućena ili minimizirana ne samo u knjigama na žensku tematiku u komunističkom pokretu i Drugom svjetskom ratu tiskanim pod pokroviteljstvom “ženskih monopolista” i čuvarica linije Partije Anke Berus, Marije Šoljan-Bakarić, Anice Magašić i sličnih, preko tekstova Voje Rajčevića o ljevičarskom pokretu na zagrebačkom Sveučilištu i sjećanja Mahmuda Konjhodžića o partizanskom pokretu, pa do potpunog prešućivanja u radovima ljudi s kojima je – kako kaže “godinama najuže surađivala, kao primjerice Jakov Blažević u svojoj autobiografiji *Tražio sam crvenu nit*, ili Mladen Iveković u svom poznatom djelu *Hrvatska lijeva inteligencija*”.

Osim toga, zasigurno je izravni povod Vici Balen da se prihvati pisanja sjećanja bila i poplava memoarske i znanstvene, a pogotovo kvazi-znanstvene i nazovi “publicističke” literature koja je upravo buknila negdje oko 1980. godine, odnosno nakon smrti Josipa Broza Tita, a bila je u manjoj mjeri prisutna i ranijih godina. Ona u tom kontekstu izravno proziva “Dedijera, Kopiniča, Terzića, Cenčića i druge ‘velikane’ naše publicistike da beskrupulozno koriste razne događaje iz naše povijesti, posebno

narodnooslobodilačke borbe, za svoje osobne račune”, i optužuje ih za izmišljanje i “manični lov na senzacije”. Dodatni je motiv za pisanje ovih sjećanja, kako u svom pogovoru precizno zapaža Renata Jambrešić Kirin, njezina želja da – u nemogućnosti da to zbog bolesti osobno učini – posvjedoči u postupcima sudske rehabilitacije nekadašnjih suradnika koji su poput nje, ili još gore stradali u partijskim obračunima, poput primjerice Vladimira Frajtića koji je početkom 1983. tužio Kopiniča i Cenčića za klevetu. O tome Renata Jambrešić Kirin navodi: “Marija – Vica se zbog teške bolesti nije mogla pridružiti svom suprugu i svjedočiti u Frajtićevo korist, no započela je pisati o svom ilegalnom partijskom radu i ratnom putu iz solidarnosti sa svim žrtvama jugoslavenske ‘revolucionarne hunte’, vjerujući da će buduće generacije tragati za ‘punom istinom’ i okrenuti se prošlosti kao repozitoriju humanističkih ideala i utopijskih projekcija, a ne samo kao dugom lancu neosvećenih zločina, nepravdi i beščašća”.

Spomenimo jednu priču koju autorica izrijeком i namjenjuje povjesničarima i povijesnoj znanosti – o tome da je, nakon Andrije Hebranga, i Vladimir Bakarić u orkestraciji Udbe trebao biti optužen i osuđen kao njemački špijun, i da je za dlaku tome izbjegao. Ona prenosi priču Veljka Drakulića, umirovljenog šefa Udbe za Hrvatsku, koju je on suprugu i njoj ispričao sredinom sedamdesetih tijekom jednog izleta na Sljeme: da je negdje koncem četrdesetih tadašnji zamjenik saveznog ministra unutarnjih poslova Svetislav Čećo Stefanović uhitio i u beogradskoj Glavnjači “preparirao” Josipa Šabana, predratnog člana KP, da na budućem montiranom procesu koji se trebao održati u Zagrebu posvjedoči da je Bakarić za vrijeme rata bio njemački špijun, a da mu je upravo on bio veza sa Nijemcima. Šaban je naime u drugoj polovici 1941. godine radio u nekom njemačkom gospodarskom uredu u Zagrebu, ali to je – podsjeća autorica – bila česta praksa, kako bi se i na taj način prikupljalo informacije za partizanski pokret. Šaban je tamo radio po Bakarićevo nalogu, i tu je pojedinost Čećo Stefanović htio iskoristiti kao dokaz Bakarićevoг špijuniranja za Nijemce. Šaban je premješten iz Glavnjače u zatvor zagrebačke Udbe, i Drakulić već zove kolegu, bivšeg pripadnika Udbe koji je tada radio u Vrhovnom sudu Hrvatske, da se dogovore što će dalje. Autorica navodi Drakulićevo priznanje da je bio izuzetno zbunjen, a podjednako tako i njegov sugovornik iz Vrhovnog suda. Razgovor je trebao biti nastavljen sljedećeg jutra, ali te se noći Šaban prokrijumčarenim komadićem stakla ili žileta izrezao na stotinu mjesta i iskrvario do smrti. “Sada sve pada u vodu: procesa biti ne može! Krunski svjedok protiv Bakarića je bio mrtav. Propala je Čećina velika kombinacija!” – prenosi autorica Drakulićevo euforično priznanje, i zaključuje: “ostavljam to kao naznaku povjesničarima da je provjere, ispitaju i razjasne do kraja”.

Je li Drakulićeva priča istinita? Udba nije bez vruga došla na zao glas, odnosno - u ovom kontekstu - postoji sasvim dovoljno dokaza o Udbinom montažama sudskih postupaka, proizvodnji dokaza i “prepariranju” svjedoka. Svetislav Čeća Stefanović osoba je koja je puna dva desetljeća kod sebe koncentrirala visoki stupanj političke moći, a pogotovo vlasti nad represivnim sustavom. Kao jedan od Rankovićevih najbližih suradnika, smijenjen je zajedno s njim na Brijunskom plenumu 1966. godine. Dakle, postojao je sustav koji je to mogao napraviti, i postoji osoba koja je to mogla isplanirati i narediti. Međutim, problem je na drugoj strani. Vladimir Bakarić jedan je od najvjernijih i najbližih Titovih suradnika. Nema niti jedne naznake da je ikada istupao ili postupao drugačije od *službene linije*. U događajima oko “Hrvatskog proljeća” Bakarić će podupirati hrvatsko partijsko vodstvo tako dugo dok je uvjeren da ga podupire i

Tito, a kada ih Tito javno prozove, Bakarić se odmah svrstava uz njega, a protiv “proljećara”. Tito uvijek može na njega računati kada treba “sređivati situaciju” u Hrvatskoj. Utoliko, nekako ne zvuči baš vjerojatno da je Bakarić bio određen za odstrel, a da je cijela stvar propala isključivo zbog herojskog čina samoubojstva Josipa Šabana. Nije vjerojatno da bi Tito odobrio otvaranje postupka protiv najpouzdanije osobe koju ima u političkom vrhu Hrvatske. Ako pak pretpostavimo da je Čeća Stefanović to radio na svoju ruku ili uz odobrenje samo Rankovića, ali ne i jugoslavenskog političkog vrha (na tragu utemeljenih upozorenja da je Udba dugi niz godina bila “država u državi”), kako to da je – nakon neuspjeha ovog “projekta” – odustao? To jednostavno ne odgovara prirodi političke policije u totalitarnom sustavu, iako bi jugoslavenskom socijalizmu prije odgovarao naziv *mekog* totalitarizma. Opet, ne vidimo razloga da Drakulić izmišlja cijelu priču. Da je želio napraviti neki – modernim rječnikom rečeno – *spin*, plasirao bi tu priču nekome drugom, a ne bračnom paru *outsidera*. Činjenica da je to ispričao upravo njima, a ne nekom tko bi od toga ranije ili kasnije napravio javni spektakl, dodatni je argument za vjerodostojnost Drakulićeve priče. Konačan odgovor dat će ipak na kraju istraživanja povjesničara – možda će bilješka u nekom dosjeu dati odgovor i na pitanje je li i Bakarića čekala sudbina Hebranga, ili je posrijedi bio samo pokušaj umirovljenog tajnog policajca da (čak možda više sebi, nego drugima!) pokaže da je u tom sustavu bilo mnogo, mnogo gorih od njega.

Na tom tragu - pogledajmo kako autorica tretira Hebranga, jer su ona i njezin suprug bili kolateralne žrtve njegovog pada. Opisuje ga toplim riječima, duboko uvažavajući njegove ljudske i intelektualne osobine, a podjednako tako i njegovu suprugu Olgu koja je, nakon što je njen prvi suprug (i 47 članova njene obitelji!) stradao od ustaša, obiteljsku tragediju doživjela i u drugom braku. No, ovaj put za tragediju su bili odgovorni bivši suborci njezinog drugog supruga Andrije. Kao uzrok Hebrangovog premještanja u Beograd 1944. godine, a potom i pada četiri godine kasnije ona navodi sukob s Milovanom Đilasom (što uostalom priznaje i sam Đilas u svojim sjećanjima o partizanskom ratovanju, *Wartime*), koji je tinjao još od prvih sukoba na robiji, Kardelem oko hrvatsko-slovenske granice u Istri, kao i Aleksandrom Rankovićem.

Marija – Vica Balen u svojim sjećanjima ne prešućuje ni one postupke pokreta kojem je pripadala u ratu i prvim danima poraća s kojima se ne slaže, i koje osuđuje. Slučajevi koje navodi sežu od gotovo komičnih, pa do primjera osobnih i obiteljskih tragedija. U njenom rodnom Gospiću nakon rata “neki samovoljnik”, priča Vica Balen, daje posjeći lijep drvored u jednoj od gradskih ulica s obrazloženjem “da mu je dosta bilo šume i drveća za četiri godine ratovanja”. Osim drveća, stradavaju i spomenici. Tako je nakon 1945. godine srušen spomenik austrijskom generalu i upravitelju Vojne krajine Gedeonu Zastavnikoviću, zaslužnom posebno za razvoj školstva u Lici (izgradio je među ostalim i zgradu gospićke gimnazije, ali čak niti to nije motiviralo bivšeg đaka te gimnazije Jakova Blaževića da intervenira, nakon što ga je autorica upozorila što se zbilo sa spomenikom!), i to – zbog toga što je “grupa gospićkih Srba – partizana tražila odlučno da se taj spomenik sruši (...) i zato što je Zastavniković po njihovu mišljenju bio ‘izdajica srpstva’. Iako je poticao iz srpske pravoslavne obitelji – otac mu je bio također krajiški oficir, a majka Budisavljevićka – Gedeon je bio velik hrvatski patriot i žestoki protivnik mađarona”, koji se izjašnjavao Hrvatom, a “to mu neki lički Srbi nikada nisu mogli oprostiti”.

Međutim, najgore je što stradavaju nevini ljudi u egzekucijama koje se ničime ne daju opravdati. Najsnažnija je priča o – kako autorica kaže “mučkom ubojstvu” bračnog para Zdunić i cijelog niza drugih građana Otočca nakon ulaska partizanskih postrojbi u taj lički grad krajem rata. Zdunići, kod kojih je Marija-Vica Balen s djetetom živjela u jesen 1943. godine, stradali su zbog toga što im je jedan od zetova bio istaknuti ustaški dužnosnik. Činjenica da su njihove vlastite kćeri bile aktivne u partizanskom pokretu nije mogla u očima počinitelja tih zločina uspostaviti nikakvo ravnovjesje i spriječiti njihovu egzekuciju. Autorica tu citira gorku i rezigniranu rečenicu njihove kćeri Julke, koja je rat provela kao partizanska ilegalka u Osijeku tijekom jednog njihovog susreta nakon rata: “Ne mogu, niti ću ikad moći zaboraviti drugovima što su dopustili da mi se na onako bestijalan način pobiju roditelji...”

Vica Balen nastoji u svojim sjećanjima i ispraviti nekoliko krivih, ali šire prihvaćenih interpretacija – o Gospiću kao “frankovačkom gnijezdu”, o počiniteljima, naredbodavcima i žrtvama u ubojstvu gospićkih omladinaca u Senju 1937. godine, i o navodnom oduševljenom dočeku Nijemaca u Zagrebu travnja 1941. godine. Opisujući Gospić svog djetinjstva, ona ustaje protiv percepcije sa srpske strane o svom rodnom gradu kao “frankovačkom”, a potom i “ustaškom gnijezdu”, kao i o gospićkim Srbima kao o “vječnim režimlijama” - s hrvatske strane. “Takve ‘ocjene’ vrijede samo za nosioce i širitelje tih i takvih predrasuda, a nikako za hrvatske i srpske mase, čiji su odnosi u prošlosti bili dobri”, naglašava autorica. Stoljećima su gospićki i uopće lički Hrvati i Srbi dijelili istu tragičnu sudbinu ratujući za cara, u miru “jednako se kinjili na škrtoj ličkoj zemlji”, a kada bi teror njemačkih zapovjednika prešao svaku mjeru – zajedno su se i bunili. Razdor donosi tek Khuenova vlast, ali od njegovog pada 1903. godine, pa do raspada Austro-Ugarske na izborima u Gospiću pobjeđuju ili kandidati Hrvatsko-srpske koalicije ili pravaši milinovci. Osnivanje jugoslavenske države 1918. godine iznova dovodi do zaoštavanja međunacionalnih odnosa zbog još naglašenijeg favoriziranja Srba od beogradskih vlasti, ali i tada “golema većina gospićkih Hrvata odbija frankovačku antisrpsku politiku i listom prihvaća ideje Stjepana Radića”. Toliko o Gospiću kao “frankovačkom”, odnosno “ustaškom gnijezdu”!

Podjednako tako Vica Balen ustaje protiv prešućivanja i krivog prikazivanja pokolja gospićkih omladinaca u Senju 8. svibnja 1937. godine, kada od žandarskih metaka pogibaju i njezin mlađi brat Nikola Bevandić i njegova zaručnica Katica Tonković, zajedno s još četvoricom mladih gospićkih Hrvata. Prešućivanje i laganje o tom pokolju rezultat je – izričita je autorica - “utjecaja raznih apologeta starojugoslavenske, kraljevske, velikosrpske politike”. Ukratko o samim “senjskim žrtvama”. Gospićani u sedam vozila 8. svibnja 1937. dolaze u Senj na koncert Hrvatskog pjevačkog društva “Trebević” iz Sarajeva, veliki narodni zbor i nogomentu utakmicu koju tog dana igra gospićki “Građanski” sa senjskim “Nehajem”. Žandari provociraju cijelo vrijeme njihovog boravka u Gospiću, i grupa mladih odlazi i prije predviđenog vremena natrag prema Gospiću, kako bi izbjegli eskalaciju sukoba. Međutim, senjski žandari napadaju ih iz zasjede i ubijaju šestero mladih, a još šest Gospićana je ranjeno. Nije bilo nikakvih provokacija od Gospićana, oni su nevini pobijeni, tvrdi Vica Balen, a svrha pokolja u Senju bila je u tome što je “Stojadinovićev režim htio zastrašiti narod Hrvatskog primorja i Like i zaustaviti snažni opozicioni pokret što se bio razmahao tim krajevima”. Međutim, tadašnji kontrolirani mediji, ali i dio poratne socijalističke historiografije (spomenuli smo pod čijim i kakvim utjecajem!) prikazali su pokolj nedužnih mladih

ljudi kao sukob jugoslavenskih žandara koji samo obavljaju svoj posao i štite državu, i hrvatskih separatista i "amntidržavnih elemenata" koji bi – da su poživjeli – zasigurno završili u ustašama! "A sve je to laž, podla, krvava, ordinarna laž! Jer nikakva sukoba tu nije bilo, nego su žandari po direktivama svojih naredbodavaca – prema unaprijed smišljenom planu – dočekali gospičke omladince u zasjedi (...) i šestero njih pobili, a šestero ranili. Druga je isto tako bezočna laž da su ti omladinci bili hrvatski nacionalisti ili separatisti. Nju najrječitije demantira prolivena krv moga brata Nikole, koji je bio poznati gospički komunistički omladinac, kao i krv njegove zaručnice Katice Tonković, naše dobre simpatizerke". A da je zločin bio planiran među gospičkim režimskim prvacima i "odobren" od mjesnih vlasti, shvatila je sama Vica Balen kada su joj, kada je tada boravila u Gospiću povodom bratove sahrane, obiteljski prijatelji Srbi dolazili izraziti sućut i govorili kako bi nagovorili njezinog brata da ne ide u Senj, da su znali da će ići!

Treća uvriježena, a netočna slika je ona o navodnom oduševljenom dočeku njemačke vojske u Zagrebu 1941. godine. "To je najobičnija izmišljotina, koju šire različiti 'publicisti' i 'historiografi' sa željom da obezvrijede ulogu Zagreba, pa i cijelog hrvatskog nartoda u nartodnooslobodilačkoj borbi", odlučna je autorica. Vica Balen osobno se 10. travnja 1941. godine poslijepodne slučajno zatekla na zagrebačkom Kvaternikovom trgu, prvom trgu kojim su prošli Nijemci, i kaže kako nije bilo nikakvog dočeka, a kamoli oduševljenja! "Prolazile su prve njemačke motorizirane kolone: motocikli, tenkovi i kamioni puni vojnika s naperenim puškama i automatima. Ljudi su ih gledali, očito impresionirani, ali šutke. Samo ih je na jednom mjestu, baš pred javnim klozetom, grupica muškaraca i žena pozdravljala s 'Willkommen!' i 'Heil Hitler!'. Po tipično njemačkom izgovoru razabrali smo da to moraju biti *Volksdeutscheri*. A vjerojatno i poneki frankovac među njima". Ona prenosi i riječi svojih "drugova i prijatelja" kako je i na središnjem zagrebačkom trgu - Jelačićevom trgu – bilo slično, "samo dakako sve u većim razmjerima, što je bilo neminovno jer je to centar Zagreba, kojim se u svako doba dana kreću gomile ljudi. A i zato što su zagrebački *Volksdeutscheri*, kao i frankovci i klerikalci, uputili onamo svoje glavne snage da prirede što svečaniji doček svojim saveznicima i gospodarima". Tih nekoliko tisuća nije ništa prema 200.000 stanovnika koliko je tada brojao Zagreb, kao da se tješi autorica, dodajući i da je tada u Zagrebu bilo nekoliko tisuća dobro organiziranih pripadnika njemačke narodne skupine, koje se u svako doba moglo dići na noge i organizirati za neku akciju, "a oni su i sada davali glavnu intonaciju tome improviziranom dočeku".

No, nisu samo osobne i kolektivne traume i tragedije pretežni sadržaj gotovo 400 stranica ove knjige. Sama knjiga *Bili smo idealisti... Uspomene jedne revolucionarke* podijeljena je u pet većih cjelina: "Korijeni, Gospić" - o zavičaju, podrijetlu obitelji, djetinstvu i odrastanju u Gospiću, zatim "Ilegalka" - o ilegalnom radu u Komunističkoj patiji na terenu, angažmanu na zagrebačkom Sveučilištu, prvim zatvaranjima, suradnji na izdavanju legalne i ilegalne ljevičarske periodike, zatim slijedi manja cjelina "Rat" - od njemačkog napada na Kraljevinu Jugoslaviju i uspostave Nezavisne države Hrvatske do odlaska u partizane. Cjelina "U partizaniji" ponovo je nešto opsežnija, i govori o autoričnim aktivnostima i doživljajima na slobodnoj partizanskoj teritoriji u Lici, potom na Kordunu, i zatim opet u Lici, a u zaključnom poglavlju "Oslobođenje" Vica Balen opisuje svoje doživljaje od Prvog zasjedanja ZAVNOH-a u Otočcu lipnja 1943. godine, pa do jeseni 1944. godine.

Opis djetinjstva u Gospiću literarno je najkvalitetniji dio knjige, a dijalozi - dijelom u lokalnom narječju - pokazuju da je autorica bila talentirana pripovjedačica. Za tim dijelom knjige kvalitetom nimalo ne zaostaju oni koji opisuju njeno druženje sa međuratnom zagrebačkom lijevom inteligencijom. Podjednako su literarno snažne, detaljima bogate i reportažno upečatljive i stranice iz - kako sama naziva ratne godine - "partizanije", također često sa životnim i dokumentarnim dijalozima u lokalnom narječju. Sjećanja iz međuraća i ratnog razdoblja bit će dobro vrelo kod budućih istraživanja tih vremena, pogotovo zbog toga što je autorica brojnim događajima osobno nazočila ili u njima sudjelovala, a o nekim zbivanjima zna iz prve ruke. Nakon lektire ovih sjećanja, možemo sa velikom sigurnošću zaključiti kako je s njihovim objavljivanjem povijest hrvatskog komunističkog pokreta u međuratnom i ratnom razdoblju, ali dijelom i u poraću, dobila još koju nijansu i postala punija i cjelovitija, ali i - *last but not least* - poštenija.

ENIS ZEBIĆ

Darko BEKIĆ, *Vojin Bakić, Biografija ili kratka povijest kiposlavije*, Profil, Zagreb 2007., 284 str.

Godine 2007. u izdanju zagrebačke nakladničke kuće Profil izišla je knjiga pod naslovom *Vojin Bakić, Biografija ili kratka povijest kiposlavije*, djelo Darka Bekića, hrvatskog diplomata, politologa i povjesničara. U sadržaju knjige središnje mjesto zauzima povijesni subjekt – kipar Vojin Bakić i njegov povijesni ambijent – *Kiposlavija*, najdinamičnija epoha kipareva života i stvaralaštva. Naziv *Kiposlavija* autor knjige upotrebljava kako bi, kako on kaže, predočio duh kipareva vremena, koji inače izvorno pripada slikaru i Bakićevu prijatelju Otonu Glihi koji je navodno toliko bio iziritiran velikim brojem državnih narudžbi za izradu kipova da je u stanju ironije skovao tu duhovitu uzrečicu. Već sam naslov upućuje i sugerira na vezu između povijesnoga subjekta i ambijenta u kojem je on stvarao i živio. I zaista, bilo bi teško rekonstruirati kiparev život bez *Kiposlavije*, ali opet s druge strane niti *Kiposlavija* ne bi ponijela takav pomalo ironičan epitet bez kipareva umjetničkog doprinosa. Bekić se, međutim, nije zaustavio samo na aspektu javnoga umjetničkoga stvaralaštva Vojina Bakića i njegova doprinosa ovjekovječenja i glorifikacije partizanskoga rata i komunističke ideologije kao temelja *Kiposlavije*, nego je išao i dalje u opisivanje obiteljskoga, društvenoga i intimnoga života kako bi što jasnije prikazao kiparevu osobnost i okolni svijet.

Tako, primjerice, koristeći se Freudovom dijalektikom, stavljajući u opoziciju *Eros* i *Thanatos*, tjelesnu ljubav i smrt, Bekić pokušava objasniti vezu između Bakićeva intimnoga i umjetničkoga života. Upravo razdoblja veoma intenzivnih intimnih odnosa Bekić vidi kao najplodnija Bakićeva umjetnička razdoblja koja doduše i vrve motivima ženskih golih likova, dok ona krizna koindiceraju s apstinencijom od intimnih odnosa. Osim toga, neobuzdan kiparev intimni život nije imao samo poticajnu stvaralačku crtu u umjetničkom opusu, nego i kako Bekić tvrdi rušilački moment u Bakićevoj incestualnoj vezi, te suicidima i bolestima najbližega obiteljskog kruga.

U kiparevoj biografiji autor nam je donio iz Bakićeve perspektive uvid u život i mentalitet elite „Kiposlavije“ kojoj je nesumnjivo pripadao kipar i njegov društveni krug. Bio je to kompromis moći, elite i totalitarne države na Bakićevu primjeru. Pojedinci iz elite kao Vojin Bakić morali su upregnuti umjetničke potencijale i talente u „stvaranje tradicije“, kako bi to rekao Eric Hobsbawm, tradicije koja je trebala legitimirati moć totalitarne države i njezine ideološke mitove – „socijalistički raj“, „bratstvo i jedinstvo“ i „partizansku borbu“. Iako je sam Bakić iskazivao indiferentnost prema državnoj ideologiji i aktualnim političkim situacijama svoga vremena bio je, prema Bakićevu mišljenju, prije svega pragmatik i egzistencijalist. Njega je više zanimao latinski *Carpe diem* i estetski način života prema filozofiji Sorena Kierkgaarda, kako tvrdi autor knjige, za što je trebao izdašno sponzorstvo, a boljeg i idealnijeg pokrovitelja od totalitarne države nije moglo biti, znao je to nesumnjivo Vojin Bakić. I to je izgleda, prema Bakićevu mišljenju, onaj najjači motiv koji ga je vodio u projekte iza kojih je stajala državna ideologija, daleko jači nego što je sam Bakić bio uvjereni i dosljedni pristaša te ideologije. Osim toga, autor knjige, zastupa mišljenje da je Bakić bio i te kako prihvatljiv i podoban režimu s obzirom na sudbinu njegove obitelji u događajima 1941. i uopće, njegov angažman značio je nakon rata rehabilitaciju i afirmaciju srpskog elementa u Hrvatskoj.

Zbog tih činjenica, prema autoru, Bakiću je pripala etiketa „državnoga umjetnika“, koja je u valorizaciji umjetničkoga opusa često zasjenjivala njegovu nedvojbenu umjetničku talentiranost i inspiraciju. Stoga je Bakić pokušao objektivizirati pogled na Bakićevu cjelokupnu umjetničku baštinu, napuštajući strogi pogled iz kontroverzne perspektive umjetnikova ideološkoga angažmana.

Bakić je pripadao naraštaju koji je rođen u prvoj četvrtini 20. st., koji je stvorila poslijeratnu *Kiposlaviju*, stoga, kako je otkucavao biološki sat tom naraštaju tako je i *Kiposlavija* išla svome kraju. Tijek Bakićeve knjige kao da upozorava čitatelja na vezu između uspona i pada kipareva života i *Kiposlavije*, pa i na sličnost njihovih evidentno dramatičnih egzistencija. Smrt trojice nedodirljivih autoriteta početkom 1980-ih Tita, Kardelja i Bakarića bila je uvertira u kraj, a upravo u to vrijeme Bakića pogađa stvaralačka kriza popraćena bolešću. Zato je Bakić spreman tvrditi da su snage *thanatos*a prevladale nad *erosom*, tako da je bez *eros*a umjetnik izgubio posljednji smisao svoga življenja i stvaranja. U međuvremenu, otvorila se Pandorina kutija, nakon vremena strogog oportunitizma, dogmatizma i čvrste Titove vladavine, slijedila je radikalna kritika i uništavanje *tradicije Kiposlavije*. Prema Bakićevu mišljenju, Bakićevo političko stajalište u vrijeme događaja s kraja 80-ih godina bilo je očuvanje jedinstvene jugoslavenske države i odbacivanje bilo kakvih nacionalnih težnji njezinih naroda k osamostaljenju i neovisnosti. Međutim, razvoj političkih i povijesnih događaja krenuo je u suprotnom smjeru od Bakićevih stajališta i očekivanja, slijedila je dezintegracija jedinstvene jugoslavenske države i odbacivanje komunističke ideologije. U takvim okolnostima dodatno potenciranim ratnim sukobima u Hrvatskoj, Bakićevi umjetnički spomenici su uništeni i devastirani, a to je, misli autor, na simboličkoj razini prije svega označilo obračun s političkim i ideološkim sustavom na kojega su ta djela podsjećala.

Bakićeva biografija Vojina Bakića pisana je kombinacijom historiografskog i publicističkog žanra, a kao takva posjeduje veću recepciju s obzirom na čitalački krug, nadilazeći tako uske okvire historiografske ekspertize. Na isti način, paralelnim presjekom mikropovijesti Bakićeva života i makropovijesti *Kiposlavije*, Bakić se svojim

stilom i tematikom uistinu nameće kao kvalitetni predložak za buduće pokušaje istraživanja i pisanja biografija povijesnih ličnosti i njihovih epoha. S druge strane probija klišeje klasičnog pisanja biografskih djela tradicionalne historiografije koja se povodi-la u smjeru heroizacije i idealizacije likova po modelu *Vita Sanctorum*. Isto tako, Bekić je pokazao kako se u jednoj biografiji, iz subjekta, dakle iz povijesnoga aktera, mogu iščitati gotovo svi glavni procesi subjektova povijesnoga vremena.

STIPE KLJAJIĆ

Desimir TOŠIĆ, *Демократска странка 1920-1941 (Demokratska stranka 1920-1941)*, Službeni list Srbije i Crne Gore, Beograd 2006., 156 str.

Nizu knjiga o najvažnijim strankama u prvoj Jugoslaviji pridružilo se i djelo autora koji je kao aktivni sudionik političkog života u različitim njegovim etapama mogao iznijeti vlastita svjedočanstva. Ovdje je riječ o kratkoj povijesti Demokratske stranke koju je sastavio Desimir Tošić (1920. - 2008.), jedan od njezinih protagonista s kraja 1930-ih godina te u vremenu emigracije i povratka u domovinu na početku 1990-ih, kad se obnovio njezin rad koji ju je postupno doveo do kormila vlasti u današnjoj Srbiji.

Tošić kao istraživač političke povijesti u početnim dijelovima ove knjige nazna-čuje osnovna obilježja stranačkih odnosa uoči izbijanja Prvoga svjetskog rata i u neposrednom poraću. S gledišta srbijanskih uvjeta djelovanja, napose onih s društvenog aspekta, ističe da su u njezinim okvirima najviše mogućnosti imale narodnjačko-radi-kalne opcije zbog socijalnog sastava stanovništva, dok su mahom iz redova društvene elite, odnosno iz krila naprednjaka, liberala i samostalnih radikala, nicali pretpostavke za jednu novu stranku drukčijih ciljeva i ponašanja na temeljima demokratizma. Pro-mjenama izazvanim završetkom Velikog rata, ponajprije raspadom Austro-Ugarske i stvaranjem prve jugoslavenske tvorbe javljaju se preduvjeti za nicanje stranke širih ambicija pod demokratskim nazivom. Njezina je namjera bila pokriti čitavi prostor nove države, bez obzira na duboke razlike koje su prirodno proizlazile iz činjenice spajanja višeslojno heterogenog stanovništva s izraženo različitim iskustvima. Tošić ističe da se takva stranka s ideološkog aspekta mogla smjestiti u središte političkog ži-vota, ali da je otpočetak bila vidljiva i unutarstranačka razlika u pogledima na ključna pitanja: nacionalno, parlamentarno, socijalno i gospodarsko. U pogledu naglašenog jugointegralizma u redovima demokrata prednjačili su upravo predstavnici iz Hrvat-ske, bilo da je riječ o Srbima ili Hrvatima. Obrazloženje za tu činjenicu Tošić pronalazi u podređenom položaju integralista nasuprot jakome hrvatskome nacionalnom pokretu pod vodstvom Stjepana Radića. Autor na nekoliko mjesta opširno kritizira djelo Svetozara Pribičevića („pribičevićevski monarhizam“) i njegovih pobočnika, utemeljeno na integralističko-centralističkom smjeru, za razliku od Ljube Davidovića koji je isto zagovarao jugoslavenstvo, ali na ravnopravnijim osnovama i uz pokušaje sporazuma sa Zagrebom, odnosno onom skupinom koja se mogla smatrati legitimnim

predstavnikom Hrvata. Povijesna analiza toga razdoblja poslužila mu je da prikaže glavnu osobu hrvatskih Srba kao političara koji je u nacionalnom pitanju „otišao u krajnost“, a u tome je imao u početku potporu regenta, zatim i kralja Aleksandra. Naprotiv tome, Davidović je bio skloniji dogovoru između Srba i Hrvata, bez nametanja prevlasti koja je bila zastupljena u Vidovdanskom ustavu, a taj je zakon pak pokazivao da su „Srbi, uz saradnju bosanskohercegovačkih Muslimana, nametali političku hegemoniju celoj državi“. (24) Nesuglasje u Demokratskoj stranci riješeno je rascjepom u kojemu Pribičević osniva Samostalnu demokratsku stranku. Prema Tošiću, u njoj su se okupili zagovornici ekstremne struje u međunacionalnim odnosima u Kraljevini, spremni na „upotrebu verbalnog i fizičkog nasilja u međupartijskim odnosima“. (25) Oni su prvi uveli u život paravojne organizacije, a uz to im pripisuje da su iskrivljeno prikazivali hrvatsku povijest i politiku u Srbiji, što je samo zaoštravalo odnose. Zbog toga je Pribičevićevu ostavštinu označio bez ustručavanja kao pogubnu. Vrijedno je zabilježiti da Tošić drži kako je Pribičevićim istupom završena „odlučujuća uloga većine Srba iz Hrvatske, koja se nametnula 1905. prilikom stvaranja Hrvatsko-srpske koalicije i posebno povodom izvršenja čina ujedinjenja 1. decembra 1918. godine.“ (29) Takva ocjena baca više svjetla na razlike u sklopu srpskoga etničkog organizma i to između Srbijanaca i Prečana. Za Tošića je neprijeporno da su Srbi u Hrvatskoj nastojali nametnuti „svoj“ hegemon“. Kad su uvidjeli da ne mogu računati na trajniju apstinenciju Hrvata i da ne mogu zaustaviti jačanje srbijanskih stranaka, okrenuli su se drukčijem ideološkom sadržaju. Takav obrat autor vidi isključivo u težnji da prečanska struja bude stalno pri vlasti. Međutim, na drugom mjestu, on želi pokazati na temelju izbornih rezultata da se ne može reducirati rad pojedinih stranaka – demokrata, narodnih radikala i zemljoradnika - na srbijanski okvir jer su njihova postignuća vidljiva u Bosni, Dalmaciji i Vojvodini. Pri tome podvlači činjenicu da su demokrati bili najviše „jugoslavenska“ stranka, dok su radikali ipak sa svojim tipom nacionalizma bili na tragu „srbijanštine“.

Na stranicama ove knjige možemo uočiti da je autor u pogledu hrvatskog pitanja, kojemu je dao istaknuto mjesto, iskazao uravnoteženo gledište, nimalo ravnodušno, napose kad je riječ o ocjenama Hrvatske (republikanske) seljačke stranke. Tome pridonosi činjenica da se u svojem istraživanju koristio i rezultatima hrvatske historiografije. Tako potvrđuje Radiću ključnu ulogu u hrvatskoj politici, ističe na njegovu taktiku prevrtljivosti, opravdava otpor kraljevim težnjama za podvrgavanjem dinastiji koja nije imala smisla za demokratska rješenja i podsjeća na uhićenja hrvatskih političara, a sve to nije pridonosilo sporazumijevanju. Tošić opisuje odnose između prvaka HSS-a i Demokratske stranke kad je posljednja bila na čelu vlada, a iz kojega se može zaključiti da su, uz mnogobrojne razlike, postojale obostrane sklonosti za suradnjom. Prema piscu, glavni krivac da do nje nije došlo bio je kralj Aleksandar. U tom opisu monarh je bio glavna kočnica demokratskom parlamentarizmu jer je s pomoću dvorskih kombinacija i smicalica izigravao političke stranke. U takve manipulacije uključio se s vremenom i S. Radić pristankom na ulazak u vladu sa srpskim radikalima, što je s jedne strane bilo izigravanje suradnje s demokratima u Bloku narodnog sporazma i seljačke demokracije, ali je dojam da je unatoč tome važnijim srpskim strankama, bez obzira na ideološke razlike, laknulo kad je došlo sa strane vodeće hrvatske stranke do javnog odbacivanja republikanstva. Tošić tvrdi da je ubojstvom i ranjavanjem hrvatskih zastupnika u Skupštini dotaknuto dno u političkom životu, a među glavne krivce

za vrhunac krize ponovno ističe Pribićevića, nazivajući ga „glavnim političkim Mefistom“ i poticateljem verbalnog rata u Parlamentu. (45) Nakon skupštinskog atentata Tošić bilježi da se Pribićević prometnuo u mirotvorca jer se „plaši(o) raspada Kraljevine“. (47)

Slijedi analiza uvođenja diktature kralja Aleksandra, kad je započelo razdoblje ilegalnog rada demokrata i ostalih stranaka. Tošić utvrđuje vrlo visoku zastupljenost Hrvata u Živkovićevoj vladi – 13 ministara – uz korektnu primjedbu da su Srbi zadržali glavna ministarstva vojske, policije i vanjskih poslova. Vezano uz unutarnje preuređenje države ne bismo se mogli složiti s tezom da su jedino Savska i Primorska banovina imale „istorijske granice pre 1918“ (49) jer te granice iz nagodbenog razdoblja nisu podudarne s granicama banske Hrvatske i Dalmacije. Tijekom diktature, bilježi Tošić, upravo su demokrati bili prvi iz redova parlamentarnih stranaka koji su kritizirali novi režim, što s obzirom na Mačekovu akciju s ‘lajbekom’ ide u zaslugu naporima Ljube Davidovića da iskorači u obranu demokratskih načela i potakne suradnju s hrvatskim strankama protiv apsolutizma dvora. Iz primjera za sljedeće razdoblje može se zaključiti da je Maček u svojstvu prvaka Hrvatske seljačke stranke konzistentno isticao hrvatske nacionalne zahtjeve, a oni nisu uvijek bili u skladu sa zahtjevima srbijanske opozicije. Ipak, činjenica da je Maček navedene zahtjeve isticao u „granicama zajedničke države“ bila je dovoljna za održavanje korektnih odnosa s demokratima i ostalom beogradskom oporbom koji su vodili do Bloka narodnog sporazuma (61), ali nedovoljna za ostvaranje očekivanog sporazuma kojim bi se ostvarile opipljive promjene na državnoj razini. Mačekov potpis na dogovor bio je odličan potez jer je potaknuo nositelje režima na promjene. Za takav je kompromis bio potreban knez Pavle koji je uzimajući u obzir splet međunarodnih i unutarjugoslavenskih odnosa dao zeleno svjetlo za osnivanje Banovine Hrvatske, ili kako autor bilježi, „autonomne Hrvatske u okviru Jugoslavije“. (69)

Tošić drži da su se demokrati unatoč žustroj kritici sporazuma Cvetković-Maček složili s uspostavom Banovine Hrvatske jer su u njoj vidjeli kakvu-takvu mogućnost opstanka jugoslavenske države i nadzor nad širim separatističkim snagama, a posebno su naglašene muslimanske i slovenske koje su javljaju poslije smrti njihovih karizmatičkih prvaka M. Spahe i A. Korošca, ali i evolucija Hrvatske seljačke stranke unutar koje još otprije sve više djeluju „levi i, još više, desni ekstremisti“. (75) U pogledu državnog uređenja demokrati zagovaraju osnivanje srpske ili treće federativne jedinice. Nakon državnog udara 27. ožujka 1941. dvojica članova Demokratske stranke ulaze u pučističku vladu generala Simovića. Za Tošića su obojica bili glavni zagovarači ulaska Mačeka u tu vladu. Time je, prema autoru, po prvi put od 1918. ostvarena prava vlada nacionalne koncentracije (81).

Općenito, Tošić tumači politiku Demokratske stranke kao jedino moguće rješenje za održivost jugoslavenske tvorbe između dvaju svjetskih ratova. Izrazito oštro piše protiv krune i dvora, smatrajući da je monarhija bila razbijač države, smetnja hrvatsko-srpskom dogovoru i uz isticanje jugoslavinstva, dezintegrator srpskog društva. Sustavno se poziva na kompromisnu prirodu demokrata koji su zagovarali sporazum s političkim predstavnicima Hrvata, ali vrlo teško prihvaća mogućnost hrvatske državne samostalnosti, čime je skučen pogled na korijene raspleta povijesti Jugoslavije. Upravo je izostanak spoznavanja važnosti hrvatske državnopravne svijesti onemogućavao međusobno sporazumijevanje na dugotrajno čvršćim osnovama.

Premda ovaj tekst ne prodire u dubinu funkcioniranja međuratnih demokrata, kao što bi se to očekivalo u slučaju pretresanja profesionalnih povjesničara, on je dobar primjer za analiziranje djelovanja jedne relevantne političke stranke i ujedno pokazuje kako stranački veterani, kad se prihvate pisanja, mogu napisati korisna djela. Tošić piše vrlo jasno i s istančanim stilom. Dojam je da iskreno iznosi svoja gledišta koja su usklađena s tradicijom Demokratske stranke. Njezine pozicije nastoji braniti odgovarajućim argumentima, a na nekim mjestima (samo)kritički piše o pojedinom potezi-ma stranačkog vodstva („neodlučnost“, „nesnalazljivost“, nespremenost na „spektaku-larne poteze“).

Na kraju ističemo da je knjiga popraćena prigodnim uvodom Borisa Tadića o au-toru, popisom izbornih rezultata na skupštinskim izborima, ilustrativnim materijalom koji donosi fotografije najistaknutijih demokrata i oporbenih suradnika, važnijim stra-načkim dokumentima te popisom literature.

STJEPAN MATKOVIĆ

Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918. – 1941.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2009., 513 str.

Knjiga Zdravke Jelaske Marijan značajna je zbog prikaza razvoja grada Splita i života njihovih građana između dvaju svjetskih ratova. Autorica kao glavne izvore koristi bilježničke spise iz Državnog arhiva u Splitu, tisak onog doba (*Dalmatinski gla-snik, Službeni glasnik Primorske Banovine, Novo doba, Jadranska pošta* i dr.), objavljena sjećanja i književna djela koja govore o životu Splitskana.

Temelj knjige je doktorska disertacija pod naslovom *Društveni razvoj Splita izme-đu dva svjetska rata*, obranjena 2006. na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Knjiga Zdravke Jelaske Marijan podijeljena je u 14 poglavlja. U uvodu auto-rica se osvrće na dosadašnja historiografska djela o Splitu.

U prvom poglavlju “Demografski i prostorni razvoj” (20.-62.) govori nam o ra-stu broja stanovnika grada Splita te o širenju grada. Autorica uspoređuje porast broja stanovnika Splita s drugim gradovima u Hrvatskoj, kao što su Zagreb, Osijek, Zadar, Trogir, Šibenik i Dubrovnik. Broj stanovnika je iz godine u godinu rastao zbog čega se širila infrastruktura grada. U ovom poglavlju mogu se naći 12 grafičkih prikaza i pet tablica koje jasno prikazuju strukturu stanovništva Splita.

U drugom poglavlju “Djelovanju lokalne samouprave i osnovna obilježja politič-koga života” (63.-142.) autorica govori o teškom stanju u Splitu nakon Prvoga svjet-skog rata. U tom razdoblju u gradu je došlo do velike nestašice hrane. Nakon uspo-stave Države Slovenaca, Hrvata i Srba u Splitu je uspostavljeno novo općinsko vijeće čiji je predsjednik bio Josip Smodlaka. Od 1919. do kraja svog mandata 1926. Vijeće općine Split i općinsko upraviteljstvo uglavnom se brinulo o komunalnim problemima Splita i problemima slabih prometnih veza s unutrašnjošću. Drugog studenog 1918. uspostavljena je Zemaljska vlada za Dalmaciju, čime Zadar prestaje biti središte po-

krajinske uprave. Politika talijanskog iredentizma predstavljala je veliki problem za Hrvate na području Jadrana. Talijanski planovi bili su vrlo jasni, okupacija jadranske obale, te je ubrzo došlo do talijanskoga vojnog osvajanja Dalmacije u studenome 1918. godine. Rapallskim ugovorom 12. studenog 1920. riješeno je tzv. "jadransko pitanje" i utvrđene su granice istočne jadranske obale. Tim ugovorom Italija je dobila Goricu, Gradišku, dio Kranjske, Istru, Zadar, Lošinj, Cres, Lastovo, Palagružu i Sušac (ukupno oko 10.000 četvornih kilometara). Rijeka je postala nezavisna država. U daljem dijelu ovog poglavlja autorica se osvrće i na političku povijest Splita u razdoblju od 1918. do 1941. godine. Rezultate izbora za splitsko Općinsko vijeće koji su održani 1926. i 1928. autorica donosi u dvjema tablicama.

U trećem poglavlju "Organizacija vjerskog života" (143.-148.) autorica donosi broj pripadnika Rimokatoličke crkve (93-98%), židovske zajednice (1%), te pripadnike pravoslavne vjere (1%) čiji se broj iz godine u godinu povećavao te je 1929. dosegao više od 4%. Split je bio sjedište Biskupije splitsko-makarske, a međuratno razdoblje obilježila su dva biskupa, Juraj Carić i Klement Kvirin Bonefačić. Bogoslužje je od 1916. bilo isključivo na hrvatskom jeziku. Židovi su u Splitu imali svoju Bogoštovnu općinu, kulturno društvo *Jarden* i svoje groblje, koje se nalazilo na istočnoj padini Marijana i spada među najstarija židovska groblja u Europi, budući da je postojalo od 1573. godine. Srpska pravoslavna zajednica utemeljila je 1925. svoju parohiju, koja je bila u sastavu eparhije u Šibeniku. Bogoslužje se održavalo u kapeli sv. Marije koja je bila u sklopu žandarmerijske vojarne.

U četvrtom poglavlju "Gradska infrastruktura, prometni i gospodarski temelji razvoja" (149.-260.) govori se o prvoj elektrifikaciji, vodovodu i kanalizaciji, izgradnji novih prometnica i željezničkih pruga, lučkom prometu, industrijskim granama, obrtu i trgovini, poljoprivredi, turizmu i ugostiteljstvu. Što se tiče elektrifikacije, vodovoda i kanalizacije, Split je kasnio za drugim gradovima: Zagrebom, Osijekom, Zadrom, Šibenikom. Prvu pravu rasvjetu dobio je u ožujku 1927., što je usporilo gospodarski napredak Splita. Temelj vodoopskrbnog sustava Splita je rimski vodovod koji se modernizirao 1922. godine zbog novih gradskih četvrti koje su nastajale uz rub grada. Problem vodoopskrbe Split je riješio 1932. kada je od Državne hipotekarne banke podigao zajam kako bi riješio problem vodoopskrbe ne samo grada Splita, već i sela splitske općine. Što se tiče prometnica, one su se počele graditi tijekom dvadesetih godina 20. stoljeća. Tada se proširuju, produljuju i grade nove ulice i pruge. Na prijelazu 19. i 20. stoljeća promet splitske luke naglo se povećao zbog čega je Split krajem osamdesetih godina 19. stoljeća postao vodeća dalmatinska luka, pretekavši Zadar. Split je u međuratnom razdoblju imao dvije luke, gradsku luku i prirodnu luku Vranjic-Solin. Najrazvijenija industrijska grana na širem splitskom području nakon Prvoga svjetskog rata bila je cementna industrija, brodogradnja, prehrambena industrija, industrija bezalkoholnih i alkoholnih pića, rudarstvo i dr.

Turizam i ugostiteljstvo bili su slabo razvijeni. Split je uglavnom bio tranzitni grad, ljudi dolazili u njega i odlazili dalje na putovanje. Stranci su na području Splita, kao i Dalmacije, počeli dolaziti tek od 1922., kada su se stabilizirali odnosi s Italijom i kada se veći dio talijanskih okupacijskih snaga povukao. U međuratnom razdoblju Split ima oko devet hotela, 32 prenoćišta, 19 restorana te veliki broj drugih ugostiteljskih objekata. Radi poticanja turizma u Splitu je 1923. osnovano "Društvo za saobraćaj putnika", kasnije su osnivana i druga udruženja i društva kako bi se povećala kvaliteta ugostiteljstva i turizma.

U petom poglavlju "Struktura obitelji i obiteljska imovina" (266.-297.) autorica se osvrće na životni tijek Splitskana koji se ne razlikuje od života ostalih građana drugih dalmatinskih gradova. Kako autorica kaže: "Život možemo sažeti riječima rođenje-djetinjstvo-školovanje-posao-brak-starost-smrt." Brak se sklapao prema crkvenim pravilima, a sklapanje braka pred građanskom vlašću vrijedilo je samo za osobe koje nisu pripadale priznatim vjerama i nevjernicima. Miješanih brakova u Splitu je bilo malo, a izvanbračne zajednice bile su rijetkost, a ako ih je i bilo to se prijavljivao župniku ili vlastima. Što se tiče diobe imovine ona se uglavnom dijelila između muških baštinka, dok su žene dobivale novac i robu (miraz). U ovom poglavlju nalazi se i pet grafičkih prikaza. U prva dva se vidi da su djevojke ulazile u brak s 21-25 godina (41%), dok su muškarci ulazili u brak s 26-30 godina (38%). Ostala tri grafička prikaza odnose se na nasljeđivanje imovine i odricanje od prava nasljeđivanja, gdje se vidi da su se žene najčešće odricale prava na imovinu, a da se odricanje od prava nasljeđivanja najčešće odricalo u očevu korist.

U šestom poglavlju "Obrazovanje stanovništva" (298.-319.) autorica govori o velikoj nepismenosti grada Splita u razdoblju između dvaju svjetskih ratova. Dvadesetih godina 20. stoljeća broj nepismenih se povećavao, što je razlog naglog povećanja broja stanovnika, doseljavanja ljudi pretežno iz Dalmatinske zagore. Za nepismene ljude održavali su se razni tečajevi koje su najčešće organizirala sljedeća društva: Narodna ženska zadruha, Hrvatsko katoličko prosvjetno društvo "Danica", Pučka čitaonica Lučac, Pučka čitaonica Varoš, Prosvjetno društvo "Svjetlo", Pučko sveučilište, Hrvatska žena, Hrvatski radiša i Seljačka sloga. U ovom poglavlju autorica donosi tablicu o pismenim i nepismenim građanima u razdoblju od 1919. do 1940. godine. Osnovnoškolsko obrazovanje u Splitu je bilo obvezatno, a škole su bile podijeljene na muške i ženske. Osim opće i klasične gimnazije u Splitu su bile i strukovne škole koje su osnovane još u drugoj polovici 19. stoljeća. Strukovne škole su se dijelile na šegrtske škole i strukovne škole koje su bile izjednačene sa završnom srednjom školom. Od strukovnih škola Split je imao trgovačku, poljodjelsku, graditeljsku, zanatlijsku i dr. U međuraću u Splitu je djelovao samo jedan fakultet, a to je Bogoslovni fakultet. Zbog toga su mladi odlazili na studiranje u inozemstvo. Malo je bilo ženskih osoba s fakultetom, čak i u klasičnim ženskim gimnazijama predavali su muški nastavnici.

U sedmom poglavlju "Kultura svakodnevnoga življenja" (320.-339.) autorica govori kako i na koji način su živjeli građani Splita. Prvi znakovi modernizacije su automobili, uvođenje autobusnog prijevoza, elektrifikacija grada, grijanje u stanovima i dr. Znakovi modernizacije vidjeli su se i u ženskoj modi. Žene su počele skraćivati kosu, a skraćivala se i suknja, dok su mladići počeli nositi kratke hlačice.

U osmom poglavlju "Zdravstvene prilike" (340.-354) vidi se koliko su se građani Splita brinuli za higijenu i zdravlje svojih sugrađana. Na kraju Prvoga svjetskog rata u Splitu su postojale četiri zdravstvene ustanove: Pokrajinska bolnica, Vojna bolnica, Općinska bolnica za kužne bolesti i privatni sanatorij dr. Jakše Račića. U Splitu su djelovala dva općinska liječnika koji su besplatno liječili siromašne stanovnike. Split je u to vrijeme imao toplice, ginekološke ordinacije, školsku polikliniku i pet ljekarni, čiji se broj iz godine u godinu povećavao.

U devetom poglavlju "Središta javnog života" (355.-388.) govori se o načinu i životu Splitskana. Gdje su sve Splitskani izlazili, gdje su se sastajali, kako su se zabavljali i

dolazili u dodir s kulturnim sadržajima, što se događalo prije svega u kazalištima i kinima. Također je prikazano kako su se ponašali u smrtnim slučajevima, odnosno na sprovodima. Najznačajnija mjesta za izlazak Splitskana su pjaca i riva, koje se nalaze u središtu grada, a gdje su građani provodili sate u razgovorima i prepričavanju dnevnih događaja. Pjaca je bila središte formalnoga i neformalnoga javnog života. Bilo je to glavno mjesto večernjih šetnji i izlazaka, mjesto na kojem je smještena glavna gradska kavana, kao i Općinska uprava. Za razliku od pjace splitska riva je bila središte gospodarskog života. Na rivi su se nizale različite trgovine, poslovnice banaka, ali i kavane. U kavanama, gostionicama, konobama i brijačnicama događao se društveni život. Takva mjesta su posjećivali političari, umjetnici i studenti, a služila su za ugodna druženja i razmjenu informacija. U kavanama, gostionicama i brijačnicama nalazile su se novine čiji su se članci i događaji komentirali. Brijačnice su bile namijenjene isključivo za muškarce, a u njima se često vodio živi razgovor, komentirali politički događaji, lokalne teme i sportski događaji.

Na kraju međuratnog razdoblja Split je imao 13 kavana, 80 gostionica, 61 buffet, 31 krčmu i sedam točionica vina. Središte kulturnog života bilo je kazalište, čitaonice i kina. Općinsko kazalište izgrađeno je u Splitu od 1891. do 1893., ali Split nije imao profesionalni kazališni ansambl koji bi izvodio predstave i opere. U rujnu 1921. počelo je djelovati prvo profesionalno kazalište pod nazivom Narodno pozorište za Dalmaciju. Osim kazališta, popularno mjesto za mlade bila su i kina. U međuratnom razdoblju u Splitu je bilo četiri kina, "Karaman" ("Elektrobioskop"), "Eden", "Tesla" i "Central". Sliku Splita uljepšavale su i splitske česme koje su nekada opskrblyavale građane pitkom vodom. Česme i tržnice kojih je tada bilo pet dopunjavale su društveni život Splitskana jer se na tim mjestima uvijek moglo popričati sa susjedom ili poznanikom. U ljetnim mjesecima najomiljenije mjesto javnoga života građana Splita je kupalište Bačvice, koje je otvoreno 18. svibnja 1919., a za kupanje su se naplaćivale ulaznice. Na Bačvicama su najviše uživala djeca, ali i stariji igrajući picigin u plićaku.

U desetom poglavlju "Blagdani i praznici" (389.-410.) autorica govori o ritmu života tijekom godine. S obzirom na to da su u Splitu živjeli većinom rimokatolici, njihov život bio je usredotočen na katoličke blagdane koji su se dijelili na one u ljetnom i zimskom razdoblju. U zimskom dijelu godine slavili su se: Dan mrtvih i Svi sveti, sv. Katarina, sv. Nikola i sv. Lucija, sv. Toma, Božić, Sveta tri kralja, Nova godina, zatim je slijedilo doba karnevala, korizme, a zatim Cvjetnica i najzanačajniji katolički blagdan Uskrs. U ljetnom dijelu godine slavio se sv. Duje (zaštitnik grada Splita), Veliki petak i Tjelovo, sv. Ante, sv. Ivan, te Velika i Mala Gospa. Najznačajniji blagdan grada Splita je Sudamja ili fjera svetoga Duje (dan zaštitnika grada Splita). Taj je blagdan uključivao niz običaja, vjerskih i svjetovnih, te sajam koji je trajao tri dana, od 6. do 8. svibnja, na koji su dolazili stanovnici bliže i dalje okolice.

U jedanaestom poglavlju "Tamna strana gradskog života" (411.-434.) govori se o pojavama i oblicima kriminalnih djelatnosti u Splitu, do kojih je dolazilo najčešće u noćnim satima. Autorica o ovome piše na temelju novinskih članaka, ali i statističkih podataka za neke godine. Najčešći razlozi uhićenja bili su krađa, skitnje, pijanstvo, prijekave, nanošenje tjelesnih ozljeda, ometanje javnog mira, bludne radnje, psovanje, džeparenje, podmetanje požara, mučenje životinja, javno nasilje, prosjačenje, pronevjere, izazivanje javne sablazni, te niz drugih različitih prekršaja i zločina. Za mir i red u gradu brinula se općinska straža, a odlukom Zemaljske vlade za Dalmaciju od

11. studenog 1918. osnovano je u Splitu Zemaljsko ravnateljstvo državnog redarstva. Istom odlukom organizirana je u općinama Narodna straža koja je bila podređena Zemaljskom ravnateljstvu državnog redarstva.

U dvanaestom poglavlju "Udruge i ustanove za međuljudsku pomoć" (435.-442.) opisuje se humanitarna djelatnost u gradu. U Splitu je bilo puno dobrotvornih društava i udruženja koja su se brinula za siromašnije gradsko stanovništvo. Među njima treba istaknuti Caritas, Javnu dobrotvornost, Pučku kuhinju, Narodnu žensku zadruhu i Dobrovoljno vatrogasno društvo. Sve one su pomagale građanima koji nisu imali dovoljno novca da prežive teške dane tijekom i nakon Prvoga svjetskog rata. Među takvim ustanovama treba spomenuti i bratovštine kojih je nakon Prvoga svjetskog rata bilo 14. Bratovštine su imale obilježje vjerskih udruženja, ali ponajprije su to bila udruženja međusobne pomoći stanovnika u bolesti, neimaštini, smrtnim slučajevima i drugim nevoljama. Tijekom Prvoga svjetskog rata mnogi su očevi poginuli zbog čega su majke morale raditi, a kako bi se olakšao položaj ovih majki počinju se otvarati vrtići i zakloništa za djecu. U takve ustanove najčešće su išla siromašna djeca jer njihove majke nisu mogle platiti služavku. Te su ustanove ponajprije bile socijalnog, a tek zatim prosvjetnog obilježja. U Splitu je između dvaju svjetskih ratova djelovalo šest takvih ustanova: Dječje zaklonište Manger, Dječje zabavište sv. Josipa, Državno dječje zabavište, Dječje obdanište sv. Ane, Dječje zabavište, Dječje obdanište (Dječje obdanište kralja Aleksandra I. u Splitu).

U trinaestom poglavlju "Kulturni i umjetnički život grada" (443.-468.) govori se o spomenicima, knjižnicama, muzejima, galerijama, ali i o umjetnicima koji su dali kulturni pečat gradu Splitu. Jedan od njih je Ivan Meštrović koji je napravio spomenik pjesniku Luki Botiću, književniku Marku Maruliću, te spomenik Grguru Ninskom koji je izradio u povodu proslave 1.000-godišnjice Hrvatskog Kraljevstva. U međuratnom Splitu su trajno ili privremeno djelovali mnogi umjetnici, među kojima slikari Emanuel Vidović, Anđeo Uvodić, Antun Zuppa, Vjekoslav Parač i Jozo Kljaković, slikar i književnik Ante Katunarić, kipari Ivan Meštrović, Toma Rosandić i Marin Studin, književnici Ante Tresić Pavičić, Tin Ujević, Marin Bego, Marko Uvodić, Ante Cettineo, Rikard Katalinić Jeretov, Vladimir Čerina, Dinko Šimunović, Ante Petravić, Niko Bartulović, Lora Klier, Vera Škurla Ilić i Bogdan Radica, glazbenici Josip Hatze, Ivo Tijardović i dr. Mnogi od njih su napuštali Split i odlazili raditi u Zagreb ili Beograd. Split je po svemu sudeći bio kulturno središte Dalmacije čiji su umjetnici svojim radom obilježili cijelo razdoblje prve jugoslavenske države.

U zadnjem poglavlju "Sportski život, sportski klubovi i sportska društva" (469.-478.) opisuju se sportska društva koja su djelovala u Splitu između dva svjetska rata. U Splitu su sportska društva nastala na poticaj autonomaške stranke. Jedan od starijih sportskih klubova je Rowing and Jachting Club-Adrija osnovan 1890. Prije Prvoga svjetskog rata Split je imao nekoliko sportskih klubova kao npr. "Ciklo klub Split" (biciklizam), "Hrvatski sportski klub" (mačevanje, planinarenje, tenis i rošulanje), "Mosor" (planinarenje), "Hajduk" (nogomet), "Gusar" (veslanje). Popularizaciji sportskih aktivnosti prije Prvoga svjetskog rata osobito je pridonijelo društvo Sokol, koje nakon Prvoga svjetskog rata mijenja naziv u Jugoslavenski sokol. Nakon Prvoga svjetskog rata u Splitu je osnovan veći broj sportskih klubova. Širenju sporta najviše je pridonijela posada brodova Antante, koji su se s Hrvatima družili u sportskim aktivnostima. Najpopularniji su bili nogometni klubovi kojih je u međuratnom razdoblju bilo šest:

“Hajduk”, “Anarh” (Radnički nogometni klub Split), “Uskok”, “Borac”, “Aurora” i “Amater”. Veću popularnost nakon Prvoga svjetskog rata bilježe i svi pomorski sportovi a osnivaju se i novi klubovi “Firule” (plivački i veslački klub), “Baluni” (plivački klub), “Labud” (jedriličarski klub), “Triton” (plivački klub). U Splitu je bio popularan tenis, kojim su se bavili Hrvatski športski klub (Jugoslavenski teniski klub) te “Željezničar” i “Akademiški teniski klub”. U Splitu se dvadesetih godina razvijaju i drugi sportovi pa se osnivaju i drugi sportski klubovi “Marijan” (biciklistički klub), “Motociklistički klub”, “Auto-klub”, “Jahački klub” i “Šahovski klub”.

Na kraju knjige nalazi se sažetak na engleskom jeziku, popis izvora i literature te imensko kazalo.

Knjiga Zdravke Jelasko Marijan daje sveobuhvatan pregled razvitka grada Splita u razdoblju od 1918. do 1941. godine. Služeći se mnogobrojnom literaturom i arhivskom građom autorica je opširno prikazala jedan dio novije povijesti grada Splita.

IVANA ŠUBIC

Hrvoje ČAPO, *Povijest Požege i njezina stanovništva od 1910. do 1921.*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2009., 204 str.

Monografija Hrvoja Čape deseta je knjiga iz serije Biblioteke Posegana koja objavljuje historiografske radove o gradu Požegi i Požeškoj kotlini. Ovo je istraživanje nastojalo obraditi jedanaest godina u povijesti Požege prije i poslije te za vrijeme Prvoga svjetskoga rata. Kako je u predgovoru istaknuto, osnovno je istraživačko pitanje bilo – Kako je na stanovništvo Požege utjecalo izbijanje Prvoga svjetskoga rata? Monografija je dopunjena verzija magistarskoga rada koji je autor obranio na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Rad se na metodološkom planu naslanja na povijesnu demografiju pri istraživanju matičnih knjiga požeške rimokatoličke župe u vremenu od 1910. do 1921. godine. Uz to, autor je želio rezultate demografske analize arhivskoga materijala povezati s interpretacijom tiskanih izvora (lokalnih novina, biografskih zapisa, samostanskih kronika, izvješćima administrativnih službenika) kako bi opisao svakidašnjicu požeškoga stanovništva u razdoblju prvih dvaju desetljeća 20. stoljeća. Taj sloj istraživanja djelomično pati od nesustavnosti i nedovoljnog oslonca u historiografskom zaleđu, o čemu će biti riječi kasnije.

Monografiju čine sljedeće jedinice: *Predgovor* (5.-6. str.), *Dosadašnje spoznaje, izvori i metodologija* (7.-17. str.), *Uvod* (19.-22. str.), *Razdoblje od 1910. do početka Prvog svjetskog rata* (23.-70. str.), *Prvi svjetski rat* (71.-157. str.), *Poslijeratno razdoblje* (159.-183. str.) i *Zaključak* (181.-183. str.). Nakon toga slijede *Popisi kratice, izvora i literature te Prilozi*. Istraživanje jedanaest godina u povijesti jednoga grada autor je temeljio na arhivskim izvorima, paricama matičnih knjiga požeške rimokatoličke župe i na statističkim godišnjacima koje je objavljivala ondašnja vlada Nagodbene Hrvatske. Izostavljeni su iz proučavanja požeški žitelji židovske i pravoslavne vjerske orijentacije jer su se samo analizirali podaci o rođenjima, vjenčanjima i smrti rimokatolika koji su činili oko 85 do 90% pučanstva grada. Tiskani materijali - lokalne novine, autobiograf-

ski zapisi i samostanske kronike, administrativne odluke i izvješća - trebali su poslužiti kako bi se potpunije ilustrirao život požeških građana u to doba.

Kako autor u uvodnim dijelovima ističe, proučavanje parica krštenih, vjenčanih i umrlih može pružiti odgovore na različita pitanja. Knjiga s podacima o kršenjima može pokazati odnos muške i ženske populacije u cjelokupnom broju, postotak nezakonite djece, razdoblje koje prođe od dana rođenja do dana kršenja. Iščitati se mogu i običaji nadijevanja imena djeci te odabiri kumova. Knjiga vjenčanih otkriva zanimanja mladenaca, njihov doseljenički ili starosjedilački status u gradu, prosječne godine za ulazak muškaraca i žena u brak. Navike vjenčavanja za pojedine sredine vidljive su i u analizi mjeseca i dana u tjednu kada se najčešće stupa u brak. Proučavanja smrti u vrijeme rata otkriva uzroke i demografske nestabilnosti koje rat sa sobom nosi. Sve navedeno autor je nastojao rasvijetliti analizirajući demografiju požeškoga stanovništva u prvim desetljećima 20. stoljeća.

Prikazujući požešku svakidašnjicu u razdoblju od 1910. do 1914. godine, autor je naglasio trendove modernizacije grada koji je u 1910. godini brojio 5.885 stanovnika. Ta se brojka povećala u odnosu na 1900. godinu kada je Požega imala oko 5.000 žitelja. Prijeratno razdoblje važno je jer je tada grad dobio električnu rasvjetu i vojarnu. Dvije važne investicije za grad su značile radna mjesta, a to je privlačilo i druge da se nasele u Požegu. Autor je zabilježio povijest rada na izgradnji električnoga sustava i vojarnu, od početnih inicijativa, odabira izvođača do problema oko njihova finaliziranja. Pokazatelj modernizacije jedne gradske sredine očit je i u brizi oko uređenja ulica te održavanja higijene. Problemi neasfaltiranih prometnica u velikom dijelu grada, prašina i blato s ulica, njihovo metenje, smrad s gradske klaonice, bili su na dnevnom redu sjednica gradskoga poglavarstva, a o tome se izvještavalo i u *Glasniku županije požeške*. Gradski prostor bio je i mjesto društvenoga okupljanja i zabave. Zato su u godinama prije Prvoga svjetskog rata zabilježeni i pokušaji poljepšavanja grada uz pomoć društva koje je u tu svrhu osnovano, gradili su se sportski objekti, donosile gradonačelnikove odredbe o javnoj glazbi i ponašanju glazbenika.

Ondašnje stanovništvo najviše se bavilo obrtom i trgovinom, ali riječ je bila o malim proizvođačima. Matične knjige otkrivaju i sve veću prisutnost žena kao gospodarskoga subjekta u mlađe populacije, naime onima koje su se vjenčavale češće se u tome razdoblju zapisuje i vrsta zanimanja. Grad je tada imao i žensku stručnu školu koja je školovala djevojke za krojačko zanimanje. Od 1910. do 1914. uobičajeno je u godini rođeno oko 140 djece. Dominirala su rana kršenja djece zbog mogućnosti rane smrti. Žena se češće bira za kumu zbog praktičnih razloga jer su se djeca najviše krstila u prvih pet dana od rođenja. Nadijevanja imena djeci vršena su prema obiteljskim običajima i vjerskom mentalitetu, tako da su dominirala kršćanska imena. Vjenčanja su obavljana ravnomjerno tijekom različitih mjeseci u godini, pretežno nedjeljom i ponedjeljkom. To je različito od ruralnih sredina gdje se vjenčanja obavljaju u studenome kada su završeni svi poljodjelski poslovi. Stupanj urbaniziranosti jedne sredine očituje se u činjenici da njezini stanovnici privređuju novac i ne ovise o plodovima zemlje. Stoga 40 parova koji su se godišnje ženili u gradu nisu ograničeni mjesecima rada i nerada pri izboru datuma vjenčanja. Požega je bila privlačno mjesto za život, više od 50 % vjenčanih u godinama od 1910. do 1914. nije bilo rođeno u Požegi. U tome razdoblju umiralo je oko 170 ljudi godišnje.

Središnji dio monografije posvećen je prikazu svakidašnjice u vrijeme Prvoga svjetskog rata. Iz grada je mobilizirano i otišlo na bojište oko 1.000 muškaraca. Ratne aktivnosti ogledale su se na svim područjima života: od nestašice i skupoće namirnica do angažiranosti građana pri skupljanju dobrotvornih prihoda i brige oko ranjenika. Rat je donio i stroge kontrole vlasti nad građanima, cenzuru novina te uvođenje gradske aprovizacije koja se brinula za nabavku namirnica. Autor je izložio i niz preventivnih mjera koje su oglašavane u županijskome glasniku, a ponajviše se tiču suzbijanja epidemija. Ratne godine su i doba kada je dvostruko manje djece rođeno, od 1914. do 1918. vjenčana su 62 para, a umrlo je oko 672 osobe. Glavni uzorci smrtnosti su tuberkuloza i upala pluća (pod čim se najvjerojatnije upisivala i španjolska gripa koja izbija diljem Europe pri kraju rata). Središnje poglavlje monografije autor je upotrijebio i obavijestima o interniranom stanovništvu većinom pravoslavne vjere i srpske narodnosti koji su u vrijeme Prvoga svjetskog rata bili smješteni u Pleternicu. Riječ je o problematici koju je autor najavio i u uvodnoj jedinici monografije kritički se osvrnuvši na dotadašnja tendenciozna istraživanja o toj temi. Snažno je u požeškoj okolici djelovao zeleni kadar pred kraj rata. Autor je prikazao što su o opasnosti pred ratnim dezerterima i nezadovoljnim seljcima pisali požeški javni službenici i novine.

Završetkom rata nastupile su i nove političke prilike. Održavanje javnoga reda i mira postao je središnji problem za grad Požegu i okolicu. Seljaci i ratni bjegunci provaljivali su u trgovine i kuće, pljačkali ih i palili. Srpska vojska već u studenome 1918. dolazi u Hrvatsku i u Požegu sa zadaćom da smiri nemire. Privremeni mjesni odbor Narodnoga vijeća Države SHS u Požegi blisko je surađivao sa srpskom vojskom. Izvješća velikoga župana zapisana tijekom listopada i studenoga 1918. govore o različitim načinima kako se nezadovoljstvo seljaka i ratnih dezertera očitovalo: palili su spise s prijekih sudova, pljačkali vlastelinstva, krali hranu, neodobreno sjekli šume. Nakon dolaska srpske vojske u grad i okolicu uspostavljen je red i 300 pljačkaša bilo je zatvoreno. Poslijeratno razdoblje nije ostalo pošteđeno nestašice hrane i ostalih teškoća. Ipak, rođenja su se vratila u prijeratne prosjeke, dok su vjenčanja brojana i povećana. Najučestaliji su mladenci koji su rođeni izvan Požege, a velik je broj bio onih iz neposredne okolice, što pokazuje kako grad postaje sve privlačniji kao mjesto življenja za stanovništvo u njegovoj neposrednoj okolici. Požega je stoga 1921. godine imala oko 7.000 žitelja.

Trodobno organizirana, ova monografija pruža uvid u demografsku sliku Požege tijekom jedanaest godina, nastojeći otkriti i ljudska iskustva u tome razdoblju. Kvantitativna analiza tako je pružila spoznaje o različitosti u razinama rođenja, vjenčanja i smrti u vrijeme mira i rata. Ljudska iskustva u prijeratnom, ratnom i poslijeratnom razdoblju opisivala su se preko novinskih, biografskih, kroničarskih i administrativnih izvora nastalih u to doba. Taj je sloj istraživanja manjkav i nesustavan zbog nedovoljnog oslonca na historiografsko zaleđe. Smatram da se problem u autorovoj rekonstrukciji požeške svakidašnjice očitovao već u uvodnome dijelu rada kojemu nedostaje podroban teorijski okvir za niz pitanja i fenomena. Metodološke osnovice i interpretativne mogućnosti koje istraživanje demografije jednog prostora u prošlosti može ponuditi, uopće nisu predstavljene. Osvrt na postojeće historiografske spoznaje sveo se na nabranje autora i monografija, a trebalo je primjerenije reflektirati zašto su i u čemu važna određena historiografska djela koja kompariraju razdoblja demografske krize s razdobljima stabilnosti i uspona. Doprinosi postojećih istraživanja o požeškoj povijest

na početku 20. stoljeća slabo su iskorišteni. Uvodni dijelovi teksta trebali su se teorijski zadržati na pojmu urbane sredine i obrazložiti po kojim komponentama jedna sredina jest urbana. Budući da je rad oslonjen na demografsku analizu koja proučava i stupnjeve migracije, trebalo je naznačiti po kojim administrativnim, privrednim, kulturnim, društvenim funkcijama urbana sredina kao što je grad Požega ili bilo koji drugi grad, postaje privlačan za naseljavanje na početku 20. stoljeća. Istraživanje je moglo izostaviti i poglavlje o interniranom stanovništvu u Pleternici i tom se temom pozabaviti izvan rada koji proučava stanovništvo grada Požege. Treba spomenuti da je autor nepotrebno istraživao broj umrlih i uzroke smrti interniranog stanovništva u Pleternici, a da je iz svoje analize kretanja rođenja, vjenčanja i smrti u Požegi ispustio njezine pravoslavne i židovske stanovnike. Većim osloncem na historiografsko zaleđe puno bi se više postiglo da su se prikazale spoznaje povijesne znanosti na temu gradskog života i svakidašnjice u različitim okolnostima, u vrijeme rata i vrijeme mira. Prema kojima komponentama urbana sredina živi različito u stabilnom i kriznom razdoblju. Trebalo je stoga više iščitavati domaću i stranu historiografsku literaturu, reflektirati na spoznajne rezultate povijesne znanosti, komparirati i kontekstualizirati požešku povijest prvih desetljeća 20. stoljeća.

Navedene primjedbe ne umanjuju vrijednosti i dostignuća koje ova monografija donosi. Istraživati svakidašnjicu stanovništva jednoga prostora u jednom vremenu nije nimalo lak posao. Povjesničar nije vezan samo uz određene tipove izvora, mora se kretati među različitom materijom, a svaki ostatak prošlosti je specifičan i traži drukčiji pristup čitanju i analiziranju. Osnovno načelo rada za povijesnoznanstvenu subdisciplinu kao što je povijest svakidašnjice pri tome je naslanjanje na literaturu, kompariranje i kontekstualiziranje vlastitih i tuđih spoznaja, a to samo usložnjava istraživački proces. Stoga dane primjedbe možda i nisu problem toliko ovoga rada, koliko historiografskog pravca koji istražuje način života i svakidašnjicu ljudi u prošlosti. Budući da je povijesnoznanstveno bavljenje hrvatskim iskustvom u Prvome svjetskom ratu još u povojima, ovaj rad je naznaka da je ta šutnja iza nas. Dobivena je korisna i dobra podloga za povjesničare koji će se pozabaviti istraživanjem povijesti drugih hrvatskih gradskih sredina u vremenu prvih desetljeća 20. stoljeća, u vremenu uspona i kriza, rata i mira.

MAJA CRNJAC

Margaret MACMILLAN, *Mirotvorci, Šest mjeseci koji su promijenili svijet*, preveli Janko i Neda Paravić, Naklada Ljevak, Zagreb 2008., 688 str.

U hrvatskom prijevodu izašla je knjiga kanadske povjesničarke Margaret MacMillan, u kojoj nam autorica predstavlja šestomjesečni rad Mirovne konferencije u Parizu, te osim faktografije, donosi i zanimljive detalje iz pozadine te konferencije.

Margaret MacMillan doktorirala je na Sveučilištu Oxford, dekanica je Trinity Collegea i profesorica povijesti na Sveučilištu Toronto. Za knjigu *Mirotvorci dobila je mnogobrojne nagrade*: Duff Cooper Prize, Samuel Johnson Prize i PEN Hessel Tiltman Prize. Autorica je prapraunuka jednog od sudionika Mirovne konferencije, britanskog premijera Lloyda Geogra.

Početak knjige sadrži popis fotografija koje se nalaze u knjizi, zahvale, bilješke o nazivima mjesta te zemljopisne karte Njemačke, Istočne i Srednje Europe, Bliskog istoka te Kina, Japana i Pacifika. Knjiga je podijeljena na uvod i osam dijelova, koje je autorica podijelila na poglavlja, i zaključak. Na kraju knjige nalaze se bilješke, bibliografija i kazalo.

U knjizi autorica predstavlja dvojbe s kojima su se mirotvorci susretali tijekom rada konferencije. Između ostalog, dvojbe su se odnosile na značenje mira. Znači li mir podjelu plijena ili određivanje granice prema etničkom načelu. Također, dvojbena je bilo tko će platiti reparacije za Austro-Ugarsku, utvrđivanje identiteta i nacionalnosti, budući da su mnogi narodi još uvijek sebe identificirali u sklopu religije ili jezika, itd. Knjiga je zanimljiva i zbog činjenice da sadrži detalje iz privatne sfere velike četvorke. Autorica piše što su radili u slobodno vrijeme, njihova osobna mišljenja o drugim političarima i njihov humor. Na taj način ne dobivamo uvid samo u njihovu političku djelatnost, nego i u osobnost ljudi koji su stvarali novi svjetski poredak. Pogovor za hrvatsko izdanje napisao je Tvrtko Jakovina.

U uvodu (str. 19.-29.) autorica navodi uvjete u kojima su mirotvorci djelovali u Parizu, a koji je u to vrijeme postao središte svijeta. U prvom dijelu pod naslovom „Priprema za mir“ (str. 29.-85.) autorica prikazuje događaje koji su prethodili samim pregovorima. U poglavlju pod naslovima „Woodrow Wilson dolazi u Europu“ (str. 29.-45.), „Prvi dojmovi“ (str. 45.-55.), „Pariz“ (str. 55.-66.), „Lloyd George i delegacija Britanskog Carstva“ (str. 66.-85.) Margaret MacMillan obrađuje vjeru europskih naroda u pravednu misiju američkog predsjednika te Wilsonov dolazak u francusku luku Brest i Pariz. Prilikom njegovog dolaska dočekalo ga je oduševljeno mnoštvo. Autorica navodi kako je Europu zahvatila wilsonovska euforija. Ulice su bile ukrašene plakatima na kojima je pisalo: „Hoćemo wilsonovski mir“, francuske novine su hvalile Wilsonov lik i djelo, itd.

U navedenom poglavlju autorica ističe dvije temeljne Wilsonove ideje: samoodređenje i Ligu naroda. Ideja samoodređenja, prema autorici, do danas je ostala najspornija i najmanje jasna. U knjizi je istaknuta i skepsa prema ideji samoodređenja od Wilsonovoga bliskog suradnika Lansinga, državnog tajnika. MacMillanova ističe povoljniji američki položaj na kraju Drugoga svjetskog rata u odnosu na 1919. godinu. Također obrađuje podvojeno stajalište američkog predsjednika u odnosu na Veliku Britaniju. S jedne strane, Wilson je bio svjestan koliko Sjedinjene Države duguju britanskoj liberalnoj tradiciji, ali je isto je tako bio oprezan zbog britanske moći i zavidan zbog nje. Mišljenja su bila podijeljena u pogledu Lige naroda. Francuzima Liga naroda nije bila prioritet, dok je Wilsonu bila na vrhu prioriteta. Autorica prikazuje atmosferu u samom Parizu, gdje je ljevičarski tisak pozivao na revoluciju, a desničarski na represiju. Francuska je zbog golemoga ratnog stradanja razvila osvetnički duh usmjerena protiv Njemačke, koji se osobito manifestirao u francuskog premijera Clemenceaua. Navodno je francuski premijer tražio da kada umre bude pokopan uspravno s licem okrenutim prema Njemačkoj. Saveznicima je smetala tvrda francuska nepopustljivost u pogledu Njemačke. Nakon kratkog uvoda u međusobne odnose u sklopu francuske visoke politike, autorica daje prikaz o osobnim stanjima mirotvoraca koja su često predstavljala izvor sukoba u sklopu „velike četvorke“. Autorica ističe sudjelovanje zemalja Britanskog Carstva na konferenciji.

Drugi dio knjige nosi naslov „Novi svjetski poredak“ (str. 85.-151.), u kojemu pod poglavljima „Mi smo savez naroda“ (str. 85.-97.), „Rusija“ (str. 97.-121.), „Liga naroda“ (str. 121.-138.), i „Mandati“ (str. 138.-151.) autorica navodi prvi u nizu sastanka Lloyd-gea Georga, Clemenceaua, Wilsona i talijanskog predsjednika vlade Orlanda, a skupini su se pridružila i dva predstavnika Japana. Autorica obrađuje dnevnu rutinu sastanka. MacMillanova je o tome napisala: „Clemenceau bi se opustio u svom naslonjaču, često zagledan u strop s izrazom dosade na licu; Wilson se vrpeljio i povremeno ustajao kako bi protegnuo noge ...“ Sastajalo se dva, tri puta dnevno, ovisno o potrebi. Vijeće je primalo i podnositelje peticija. Prvog tjedana Mirovne konferencije, Vrhovno vijeće uglavnom se bavilo proceduralnim pitanjima. Vijeće se prvi put sastalo 12. siječnja 1919. Tada su već bile obnovljene Poljska, Finska, stvorena je Čehoslovačka, dok se na Balkanu Srbija „spojila s austrougarskim južnoslavenskim teritorijima, Hrvatskom i Slovenijom“.

Autorica odbacuje komparaciju 1919. i 1945. godine. Kao argument kako 1919. godine nije bilo supersila, nije bilo Sovjetskog Saveza i nije bilo moćnih Sjedinjenih Američkih Država. MacMillanova opisuje opće stanje na teritorijima na kojima se vodio rat, a gdje je vladalo katastrofalno stanje. Na kraju autorica navodi tezu da se američkim novcem i europskom suradnjom mogla izgraditi čvršća Europa, sposobnija da se odupre izazovima tridesetih godina 20. stoljeća.

Margaret MacMillan iznosi stajališta saveznika prema boljševizmu. Za razliku od Georgea Lloyd-gea i Wilsona, koji su vjerovali u boljševičku preobrazbu u demokrate, Clemenceau je mrzio boljševike te ih je smatrao njemačkim oruđem. MacMillanova iznosi mogućnosti koje je Lloyd George predstavio Vrhovnom vijeću u odnosu na Rusiju. Međutim, tijekom cijele konferencije stajalište mirotvoraca prema Rusiji bilo je nedosljedno i nedovoljno energično. Prema autorici, razlog tomu bila je činjenica da je primarni cilj Mirovne konferencije bio sklapanje mira s još cjelovitom Njemačkom i vraćanje Europe u mirnodopsko stanje. Autorica navodi kako za razliku od 1945. godine, kada je prijetnja dolazila od Sovjetskog Saveza, 1919. prijetnja je dolazila od mogućnosti revolucije. Boljševizam je na konferenciji često poslužio kao izgovor za razne akcije. Sukladno tomu, autorica navodi teritorijalne pretenzije Rumunjske i Poljske kao tobožnje akcije protiv širenja boljševizma.

Autorica za Ligu naroda navodi: „Liga naroda je konkretno uobličila snove i nade svih onih koji su se zalagali za mir tijekom stoljeća.“ MacMillanova obrađuje saveznička neslaganja kada je u pitanju Liga naroda, pogotovo između Sjedinjenih Država i Francuske te američke komplikacije u pogledu Monroeove doktrine. Margaret MacMillan predstavlja problem raspodjele ratnog plijena nastalog slomom nekadašnjih velesila. Konačna podjela mandata, uz mnoge konfrontacije među saveznicima, dovršena je 7. svibnja.

U trećem dijelu pod nazivom „Ponovno Balkan“ (str. 151.-205.) autorica pod naslovima poglavljima „Jugoslavija“ (str. 151.-168.), „Rumunjska“ (str. 168.-181.), i „Bugarska“ (str. 181.-189.) obrađuje stanje u navedenim zemljama i njihove teritorijalne pretenzije. M. MacMillan ističe ideju „velike države“ koja je bila dio politike navedenih zemalja. Srbija je htjela „veliko Srpsko Carstvo“, pozivajući se na Dušanovo Carstvo, Bugari su htjeli „veliku Bugarsku“ pozivajući se na Simeonovo Carstvo, Grčka se pozivala na klasično doba, dok je Jugoslavija težila prisvajanju Trsta, Bačke, Banata i

Klagenfurta. M. MacMillan navodi da je Bugarska mijenjala opseg poput „balkanske amebe“. To Bugare nije spriječilo da sanjaju „veliku Bugarsku“. Sukladno tome, Churchill je za Balkan rekao da ono proizvodi više povijesti no što je može potrošiti. M. MacMillan se osvrće i na novu Državu Slovenca, Hrvata i Srba. Autorica navodi kako su Hrvati bili percipirani kao „pasivni intelektualci“, a Srbi kao „vojnici-seljaci“. Nastajanjem nove države, Italija i Rumunjska su se smatrale prevarenima.

U zadnjem poglavlju trećeg dijela pod naslovom „Zimska stanka“ (str. 189.-205.) Margaret MacMillan opisuje naziranje glavnih obrisa mirovnih ugovora. Najvažnije je pitanje i dalje bilo kako kazniti Njemačku te je držati pod kontrolom u budućnosti. U zadnjem dijelu poglavlja autorica prikazuje društveni život Pariza i mirotvorce u ležernijem okruženju.

Četvrti dio knjige nosi naslov „Njemačko pitanje“ (str. 205.-261.). Autorica u poglavlju „Kazna i sprečavanje“ (str. 205.-215.), „Poniženje Njemačke“ (str. 215.-232.), „Plaćanje računa“ (str. 232.-248.), te „Zastoj zbog uvjeta Mirovnog ugovora s Njemačkom“ (str. 248.-261.), prikazuje složenost situacije u kojoj su se mirotvorci našli kada je na red došlo pitanje Njemačke. Margaret MacMillan obrađuje različitost francuskih te britanskih i američkih stajališta u pogledu Njemačke. Tijekom utvrđivanja reparacije i uopće definiranja kojim metodama će se utvrđivati, došlo je do sukoba Francuza i Britanaca. Margaret MacMillan ističe da je prevladavalo mišljenje da netko mora platiti za rat, ali isto tako je postojala čežnja za mirom. Autorica obrađuje pitanje njemačkog Kaisera i konačnu odluku da ga nizozemska vlada ne izruči. Zatim obrađuje francuske pretenzije prema Porajnju i Saaru i konačna rješenja za te prostore.

Peti dio knjige nosi naslov „Preporod između Istoka i Zapada“ (str. 261.-335.). U poglavljima pod naslovima „Preporod Poljske“ (str. 261.-287.), „Česi i Slovaci“ (str. 287.-303.), „Austrija“ (str. 303.-316.) i „Mađarska“ (str. 316.-335.) Margaret MacMillan obrađuje poljske zahtjeve na Mirovnoj konferenciji i razjedinjenost poljskih predstavnika. Autorica predstavlja češku delegaciju na Mirovnoj konferenciji te pripojenje Sudeta novoj Čehoslovačkoj državi i teritorijalna pitanja s Poljskom. Autorica nam daje prikaz percepcije Čeha, Rumunja, Poljaka i Jugoslavena na pariškoj konferenciji. Prema autorici, Česi su smatrani najrazvijenijima, Rumunji iznimno pametnima, ali neiskrenima, Poljaci su bili hrabri i nerazumni, a Jugoslaveni su jednostavno bili Balkanci.

Autorica obrađuje problem pri određivanju tko treba platiti reparacije za Austro-Ugarsku te različite pristupe mirotvoraca Austriji i Mađarskoj Komisija za reparacije odlučila je da Austrija ne može platiti, dok je Mađarska bila prisiljena plaćati reparacije u obliku zlata i sirovina. Austrija je postala jedina poražena zemlja koja je dobila novi teritorij. Ugovor s Austrijom potpisan je u rujnu 1919. u St. Germinu. Mirovni ugovor s Mađarskom potpisan je u Trianonu.

Šesti dio knjige nosi naslov „Nemirno proljeće“ (str. 335.-419.). U poglavlju „Vijeće četvorice“ (str. 335.-342.), autorica donosi prikaz neformalnih sastanka mirotvoraca bez svojih ministara vanjskih poslova i tajnika. Mirovna konferencija bila je prožeta permanentnom napetošću, čiju je kulminaciju Margaret MacMillan opisala u poglavlju pod nazivom „Italija odlazi“ (str. 342.-373.), čiji je odlazak uvjetovan teritorijalnim pretenzijama. M. MacMillan ističe kako su Talijani također bili uvrijeđeni načinom diobe njemačkih kolonija jer ih Britanci i Francuzi nisu niti konzultirali. Autorica ta-

kođer daje kratki prikaz političkih prevrata u Italiji te d'Annunziovo zauzimanje Rijeke i rješenje riječkog pitanja Rappalskim ugovorom.

U poglavljima „Japan i rasna jednakost“ (str. 373.-391.) i „Bodež u srcu Kine“ (str. 391.-419.) autorica fokus prebacuje s europskog teritorija na Aziju i Daleki istok te obrađuje stajališta i ciljeve japanske delegacije i njihovih predstavnika, te teritorijalno pitanje poluotoka Shantungu. Autorica ističe kako se konferencija našla u krizi. Talijani su otišli, a zbog nezadovoljstva mirovnim rezultatom, htjeli su otići predstavnici Belgije i Japana. Autorica implicira da je osnivanje kineske Partije rezultat kineskog nezadovoljstva rezultatom pariške konferencije.

Sedmi dio ove knjige nosi naslov „Požar na Bliskom istoku“ (str. 419.-543.), a u poglavljima „Najveći grčki državnik nakon Perikla“ (str. 419.-441.), „Kraj Otomanskog Carstva“ (str. 441.-457.), „Palestina“ (str. 490.-509.), te „Ataturk i raspad Mirovnog ugovora iz Sèvresa“ (str. 509.-543.), autorica obrađuje grčku politiku na Mirovnoj konferenciji te britansko-francusku podjelu Otomanskog Carstva. Margaret MacMillan obrađuje agitatorsku djelatnost Hajima Weizmanna u svrhu stvaranja židovske države i njegove europske pobornike. Autorica obrađuje Ataturkov ustanak i sekularizacijsku politiku u Turskoj, kao i grčko-turski rat i Ataturkov prodor u Armeniju.

Osmi, završni dio, nosi naslov „Dovršavanje“ (str. 543.-571.), u kojem pod poglavljem „Dvorana ogledala“ (str. 543.-571.) autorica daje završni prikaz šestomjesečnog rada saveznika na mirovnim ugovorima. Margaret MacMillan opisuje zakulisnu situaciju, mučnu atmosferu i njemačko poniženje. Kinezi nisu došli na potpisivanje zbog gubitka Shantunga. Ideja Lige naroda isparila je odbijanjem njezine ratifikacije u američkom Senatu. Autorica pri kraju poglavlju pobija tezu o krivnji Versajskog mira za Drugi svjetski rat, te ističe da je u Weimarskoj Njemačkoj demokracija bila jača, da nije bilo pogubnih posljedica ekonomske krize i još drugih negativnih elemenata, Europa možda ne bi imala tako brzo još jedan rat.

U zaključku (str. 571.-579.) kanadska povjesničarka ističe da su mirotvorci obavili golemi posao, ali da je ostalo još mnogo repova, te završava tezom da je početak rata 1939. godine rezultat dvadesetogodišnjih donesenih i nedonesenih odluka, a ne rješenja iz 1919. godine.

Knjiga Margaret MacMillan pruža nam uvid ne samo u povijesne događaje, nego i u odnose među velikom četvorkom. Autorica, također, opisuje neslaganja među najbližim suradnicima (Ponicare-Clemenceau, Lansing-Wilson). Margaret MacMillan je napisala knjigu čija se važnost očituje u činjenici da je pružila novi način u proučavanju rada pariške konferencije, pridajući važnost ne samo „velikoj četvorci“, nego i Ignacu Paderewskom, Lawrenceu od Arabije, i velikom istraživaču Afrike Fridtjofu Nansenu, a da pri tome nije umanjeno ozbiljno povijesno proučavanje Mirovne konferencije.

ANA RAJKOVIĆ

Livija KARDUM, *Suton stare Europe: europska diplomacija i Prvi svjetski rat*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2009., 407 str.

Nakon djela *Europska diplomacije i Prvi svjetski rat* (1997.) u kojem je obrađeno razdoblje od početka XX. stoljeća do 1917. i njegova drugog dijela objavljenog 2006., Livija Kardum ove je godine objavila *Suton stare Europe* u kojem ranija djela dopunjuje i ujedinjuje u jednu cjelinu. Djelo je kronološki prikaz međudržavnih odnosa od prijelaza stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata. Autorica jasno i razumljivo obrađuje međudržavne odnose, unutarnja i vanjskopolitička pitanja neutralnih i zaraćenih država. Dubine prikaza i obilja detalja ne nedostaje, a međunarodni odnosi i diplomatski potezi pojedinih država postavljeni su u odgovarajući vanjskopolitički, unutarnjopolitički i ekonomski kontekst. Zbog jasnoće prikaza Kardum pri pojedinim temama odstupa od kronološkog načela. Osim pojedinih događaja ili diplomatskih poteza, dva poglavlja posebno su izdvojena iz kronološkog okvira. Riječ je o poglavljima o ruskim revolucijama 1917. i njihovim posljedicama u ratnoj 1918. te poglavlju o Južnim Slavenima tijekom rata.

Kardum u prva dva poglavlja obrađuje političko stanje u Europi na prijelazu stoljeća i glavne predratne krize. U njima je postavljen osnovni ekonomski, demografski i nacionalni kontekst međunarodnih odnosa tog razdoblja. Sigurnosna dvojba Njemačke, učvršćivanje saveza Centralnih sila i formiranje Srdačne antante protežu se u početnom dijelu kao uzroci sve napetijih međunarodnih odnosa početkom XX. stoljeća. Potraga za saveznicima i učvršćenje postojećih saveza u oba suprotstavljena bloka jasno su prikazani kao proces kojime u potrazi za sigurnošću velike sile gube diplomatsku fleksibilnost, što je konačno rezultiralo tragičnim posljedicama. Pregled velikih predratnih kriza logično se nastavlja na postavljeni kontekst međunarodnih odnosa. Osnovna tema tog poglavlja su dugoročni ciljevi Njemačke i Austro-Ugarske, razbijanje neprijateljskoga okruženja u slučaju prve te unutarnja konsolidacija i afirmacija kao velike sile u slučaju druge. Nekonzistentna, često nasilna i površna diplomacija Centralnih sila postigla je upravo suprotne rezultate od očekivanih.

Izbijanjem rata diplomatska aktivnost, kako pokazuje Kardum, nije prestala. Posebno poglavlje posvećeno je ratnim planovima glavnih sila. U tom kontekstu diplomatska nastojanja za prekidom tek započetog sukoba i traženjem mirnog rješenja krize nailaze na nepremostivu prepreku. Vojne doktrine i postojeća tehnologija uvjetovale su oslonac glavnih stožera na što bržu mobilizaciju s ciljem pretjecanja protivnika i ostvarenja brze pobjede. Pred tako postavljenim ratnim strojevima, mirovna nastojanja bila su nemoćna. Stoga zaraćene strane svoju vanjskopolitičku aktivnost preusmjeravaju na neutralne države. Isprva ni Antanta niti Centralne sile ne nastoje osigurati ulazak neutralnih država u rat, smatrajući da će sukob ionako biti kratkotrajan. Posebna pozornost u djelu posvećena je Italiji, formalno u savezu Centralnih sila, no koja je vrlo malo svojih teritorijalnih težnji mogla ostvariti borbom uz Austro-Ugarsku, a gotovo sve pravodobnim ulaskom u rat protiv nje. Do kraja prve ratne godine pokazalo se da rat neće biti kratak. Stoga je ulazak neutralaca u rat poprimio veću važnost, a time rastu jednako i njihovi teritorijalni zahtjevi kao i cijene koju su saveznički blokovi spremni ponuditi potencijalnim novim saveznicima.

Kardum u kratkom pregledu vojnih operacija 1914. prednost obrane ne objašnjava samo površno taktičkim prednostima zbog tadašnje vojne tehnologije, nego daje šire strateško objašnjenje. Željeznica je omogućavala brzo prebacivanje rezervi na sektore gdje je obranu trebalo pojačati, dok je brzina napada 1914. godine ostala ograničena brzinom pješčenja vojnika. U skladu s temom knjige, puno je više pozornosti posvećeno 1915. godini. Diplomacija 1915. postavljena je u kontekst opće nepripremljenosti za dugi i totalni rat. Zbog toga, a u svjetlu još uvijek izjednačenih snaga obaju savezničkih blokova, Antanta i Centralne sile polagale su velike nade u nove saveznike. Diplomacije obje strane velike su napore uložile upravo u uključivanje do tada neutralnih zemalja u sukob. Obje strane bile su spremne platiti visoke cijene novim saveznicima, uglavnom teritorijem neprijatelja u skladu s metodama stare diplomacije. Posebno detaljno su obrađeni pregovori oko ulaska Italije i Bugarske u rat te posljedice koje su njihovi zahtjevi imali u sklopu saveza Antante odnosno Centralnih sila. Važna tema ovog dijela knjige je i odnos SAD-a prema zaraćenim stranama. Napetostima u odnosu sa Centralnim silama pridonosio je podmornički rat, no ekonomske posljedice koje je SAD osjećao zbog antantine tj. britanske blokade mora podjednako su ozbiljne. Ipak, zbog čvrstih političkih i posebice ekonomskih veza SAD-a s Antantom, koje su s britanske strane planski učvršćivane tijekom rata, nije bila upitna naklonost te neutralne velesile.

Ratne godine 1916. i 1917. Kardum je obradila u jednoj cjelini. Jasno su iznesene posljedice događaja na bojišnicama na stajalište neutralaca, no i posljedice često dugih i teških pregovora oko kompenzacija za ulazak u rat na tijek sukoba. To je najočitije na primjeru Rumunjske. Isprva uspješna ruska Brusilovljeva ofenziva potaknula je Rumunjsku na ulazak u rat na strani Antante u jesen 1916. No, zbog velikih teritorijalnih zahtjeva koji su otežali i produljili pregovaranje, uključila se u rat kada je Brusilovljeva ofenziva već bila zaustavljena, a jenjavao je i pritisak antantinih ofenziva na zapadnom bojištu. Stoga su Centralne sile mogle koncentrirati dovoljne snage protiv Rumunjske te je ona brzo poražena i izbačena iz rata. Veću pozornost Kardum je posvetila ulasku SAD-a u rat. Neograničeni podmornički rat nije samo okrenuo američko javno mnijenje u korist intervencije, nego je i gotovo u potpunosti blokirao američki izvoz u Europu. Kako su se skladišta izvozne robe popunila, posljedice rata sada su izravno osjetili ne samo industrijski istok nego i američka unutrašnjost. Samo dva mjeseca nakon objave neograničenoga podmorničkog rata, SAD su ušle u rat. Time je osiguran ključan pomak ravnoteže snaga u korist Antante, no uz visoku političku cijenu. SAD nisu postale članice Antante, nego su tek ušle u rat na njenoj strani. Time su sačuvala slobodu diplomatskog djelovanja te su u skladu s vlastitim interesima i iskrenim idealizmom Wilsona mogle odbaciti tajne ugovore, antantine ratne ciljeve i zadržati mogućnost sklapanja separatnog mira, čime je osigurano moćno sredstvo pritiska na članice Antante. Uz poglavlje o dvije ratne godine 1916. i 1917. usko je vezano sljedeće, ono o mirovnim inicijativama. Posebnu važnost Kardum pridaje inicijativi novoga austrougarskog cara Karla te mirovnim prijedlozima SAD-a i Wilsonovu programu "14 točaka". Prvoj zbog posljedica koje je mirovna inicijativa cara Karla imala na austrougarsko-njemačke odnose nakon što je postala javna, a drugoj zbog postavljanja načela koja su, iako ponešto izmijenjena, obilježila konačne pregovore kojima je zaključen rat i u velikoj mjeri odredile oblik versajskog sustava uspostavljenog na mirovnoj konferenciji.

Poglavlje “Južni Slaveni za vrijeme rata” izdvojeno je iz općega kronološkog tijeka djela te u tom smislu predstavlja cjelinu za sebe. Ipak je aktivnost glavnih aktera, ponajprije Jugoslavenskog odbora, Srpske vlade i južnoslavenskih političara u sklopu Austro-Ugarske, uklopljena u kontekst međunarodnih odnosa tijekom rata. To je posebice naglašeno pri odnosima između spomenutih južnoslavenskih subjekata, Italije, ostalih članica Antante i SAD-a. Opcije Jugoslavenskog odbora i Srpske vlade bitno su sužene tijekom rata, ponajprije zbog Londonskog ugovora. Ulazak SAD u rat ključan je preokret s obzirom na Wilsonovo nepriznavanje tajnih ugovora, potkrijepljeno realnom političkom, ekonomskom i vojnom snagom SAD-a. Tek u posljednjim mjesecima rata, zbog čvršćeg povezivanja Austro-Ugarske i Njemačke, propala je politika separatnog mira s Austro-Ugarskom uz njezinu unutarnju reformu. Time je stvarno otvoren put ujedinjenju Južnih Slavena u sklopu Austro-Ugarske i izvan nje.

Rusija 1917. i 1918. g. također je obrađena u posebnom poglavlju izdvojenom iz kronološkog toka djela. Uzročno posljedične veze rata i revolucija jasno su iskazane. Postojala su mišljenja kako bi Rusiju nakon Oktobarske revolucije trebalo osloboditi savezničkih obveza prema Antanti jer ionako ne može efektivno nastaviti rat. Time bi se ostavila mogućnost korektnih odnosa s novom boljševičkom vladom i spriječilo eventualno rusko-njemačko približavanje. Ipak, među glavnim saveznicima u Antanti prevladalo je mišljenje da je zbog neposrednih ratnih ciljeva važnije zadržati Rusiju u ratu. To se pokazalo nemogućim te je Kardum veliki dio poglavlja o Rusiji posvetila pregovorima i sklapanju mira u Brest-Litovskom i njegovim posljedicama. Bojazni o velikom prebacivanju vojske s istočnog na zapadno bojište pokazale su se pretjeranima. Centralne sile morale su i nakon Brest-Litovskog mira zadržati znatne snage na istoku zbog nesigurne situacije i nužnosti osiguranja ugovorenih isporuka ukrajinskog žita. No, upravo je tim strahom vođena intervencionistička politika Antante prema boljševičkoj Rusiji uz teške i dugotrajne posljedice u poslijeratnom razdoblju.

Završetak rata obrađen je u posljednjem poglavlju, prvo pregledom vojnih operacija 1918. godine, a zatim pregovorima o primirju s pojedinim članicama Centralnih sila. Njemački vojni vrh tek je nakon znatnih poraza u jesen 1918. počeo gubiti monopol na vlast do tada temeljen na nizu vojnih uspjeha. Kardum nakon pregleda situacije na zapadnom bojištu fokus poglavlja prebacuje na Solunski front te primirje s Bugarskom i Turskom i konačni raspad Austro-Ugarske. Proglašenje novih država na ruševinama Austro-Ugarske u kaotičnim posljednjim mjesecima rata dodatno je zakompliciralo političku situaciju. Iako SAD nisu priznavale Londonski ugovor, a niti Francuskoj i Velikoj Britaniji na kraju rata više nije bilo važno održati Italiju kao saveznika, Kardum prikazuje kako je usredotočenost na predstojeće primirje s Njemačkom omogućilo Italiji nametanje kao glavnog potpisnika i izvršitelja primirja s Austro-Ugarskom. Primirje s Njemačkom sklopljeno je tek nakon što je bila vojno poražena, suočena s unutarnjim neredima i mogućom revolucijom. Kardum iznosi kako njemačka politička javnost do pred sam kraj rata nije bila upućena u stvarno stanje njemačke vojske jer bi pružanjem tih informacija generali Hindenburg i Ludendorff potkopali vlastiti autoritet temeljen na vojnim uspjesima. Javnost stoga niti za potpisivanja primirja 11. studenoga nije mogla biti svjesna ozbiljnosti poraza te je u tome jedan izvor kasnije teze o “nožu u leđa”. Teški uvjeti primirja koje Njemačka više nije mogla odbiti nagovijestili su ton mirovne konferencije u Versaillesu i buduće slabe temelje novoga europskog sustava.

Suton stare Europe u cjelini je vrlo kvalitetan i iscrpan pregled međudržavnih odnosa od početka XX. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata. Bogatstvo detalja koje autorica izlaže u ovom djelu prezentirano je sustavno i jasno, stoga se u njima ne gubi glavna teza pojedinih tema ili poglavlja. Na žalost, prema ove monografije ne odgovara kvaliteti teksta. Primjeren popis literature nije ni na koji način povezan sa samim tekstom čime je otežano korištenje ovog djela kao polazišta za daljnje proučavanje užih tema. Također, kazalo upućuje samo na imena u tekstu. Dodavanje kazala pojmova olakšalo bi korištenje djela kao podsjetnika i referentnog materijala za pojedine krize ili događaja na nekom geografskom prostoru u obrađenom razdoblju. To bi bilo u skladu s idejom djela kao kombinacije znanstvenog djela i udžbenika, a šteta je još veća s obzirom na kvalitetu obrade materije. Bez obzira na tehničke mane, djelo je izvrstan doprinos važnoj historiografskoj temi.

MARKO FUČEK

Ivo PERIĆ, *Politička oporba u banskoj Hrvatskoj 1880-1903. Suradničko povezivanje neodvišnjaka i pravaša do njihova stapanja u jednu stranku*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2009., 279 str.

Najnovija knjiga Ive Perića, doajena hrvatske historiografije i pisca mnogih monografija posvećenih istaknutim pojedincima, pokretima i ustanovama 19. i 20. stoljeća, prilog je detaljnijem opisu strategije okupljanja dvaju glavnih oporbenih stranaka kao modela prilagodbe i otpora bipolarnosti političkom sustavu Austro-Ugarske sa svim njegovim posljedicama po hrvatski nacionalni razvitak. Pravaštvo i neovisno narodnjaštvo bili su ključni partneri koji su postizanjem uzajamnosti i suradnje trebali prevladati hrvatske aktualne probleme, mogli bismo reći i traumatičnosti, u nagodbenom razdoblju. Oni su tada bili vidljivi u političkoj podložnosti, nedovoljno brzom privrednom kretanju u odnosu na neke druge zemlje u okruženju, niskoj razini investiranja u gospodarske pothvate, pojačanom iseljavanju u prekomorske zemlje i strahom od pojave pojedinih sastavnica moderniteta. Zbog svega toga držalo se da politika mrvica ne može zadovoljiti hrvatsku stranu u Monarhiji. Zajedničkim promišljanjem oporbenih predvodnika dogovarana su sredstva političke borbe i određivani ciljevi zajedničkog djelovanja. Međutim, stalno se postavljalo pitanje što su ispravni oblici političkog katekizma: starčevićanstvo ili strossmayerizam? S toga gledišta vezanosti uz otprije točno određene programe i ciljeve nije bilo jednostavno doći do spajanja jer je bilo jasno da se moraju napuštati neka ustaljena načela. Zbog toga se sporost stranačko-političke koncentracije ne može tumačiti jedino prevlašću sitnih stranačkih nesuglasica, nego i teškim poslom pomirivanja različitih ideologija, koje su uz to djelovale na različite društvene prostore.

Knjiga se sastoji od dvaju dijelova. Prvi donosi uvodni tekst autora u kojemu se pregledno razlažu glavni problemi razdoblja od 1880. do 1903. godine, točnije od odstupanja bana Ivana Mažuranića, raskola Narodne stranke zbog stavljanja u službu „mađžaronskom“ režimu, stvaranja Neodvisne narodne stranke (ili „obzoraša“) i trijumfa pravaša na dopunskim izborima za Sabor nakon ukinuća Vojne krajine do velikih

narodnih nemira iz 1903., stvaranja zajedničke stranke između dijela narodnjaka i pravaša te odlaska dominantnog bana Khuena na viši položaj u Budimpeštu (13-34). Pri tome se nudi narativni pogled o političkim izazovima koje je nametao dualistički sustav uprave u Monarhiji. Autor tako iznosi rezultate saborskih izbora na temelju kojih se može dobiti uvid o snazi pojedinih stranaka i orisane u najkraćim crtama osobine banske uprave. Budući da su zbog izbornog zakona oporbene stranke bile marginalizirane u parlamentarnom životu i da su odnosi u Austro-Ugarskoj i banskoj Hrvatskoj išle na ruku autokratskoj vladavini Khuena koji je svojim potezima drobio sve protivnike, to su bile stvorene pretpostavke za okupljanje dvaju najjačih oporbenih stranaka pod motom složnog rada.

Drugi i osnovni dio knjige sastoji se od izvornih dokumenata, njih više od 140, koje je autor marljivo prikupio, ujediniio i iskoristio da bi pokazao kako je postupno došlo do sporazumijevanja i stvaranja jedne stranke sastavljene od „obzoraša“ i dijela pravaša (35-258). Najveći dio autentičnih tekstova nalazi se raspršen u stranačkom tisku, koji je redovito izlazio svakim danom, a dio je izdvojen iz korespondencije Rački-Strossmayer i privatnih pisama ili drugih zapisa pojedinih protagonista tadašnjih kretanja u stranačkom životu. Iz njih se ne vide samo pogledi na pojedina politička pitanja i način taktiziranja, nego i svjedočanstava koja su često bila odraz osobnih animoziteta, različitih temperamenata i frustracija. Primjerice, neki narodnjaci, koji su uvjetno rečeno pripadali umjerenijoj strani oporbenog spektra, nisu zazirali od pravaštva, nego isključivo od njezinih čelnika (248). Drugim riječima, rasprave o legitimističkim načelima hrvatskoga državnog prava nisu izazivale toliko smutnje koliko ponašanje pojedinaca.

Izloženi dokumenti pokazuju da je hrvatski primjer išao ukorak s drugim političko-stranačkim scenama i državnom krizom koja je usmjeravala tokove Podunavske monarhije. Ključ za razumijevanje nalazi se u sklopu nacionalnog pitanja i prema tome nezadovoljstvu što Hrvati nisu imali svoju državu tako da su drugi definirali dinamiku gospodarskog razvoja ili vanjskopolitičku orijentaciju. Tu treba naglasiti da je to bilo, unatoč prodoru zapadnjačkog tipa liberalizma, ipak vrijeme drugih tradicija, kultura i svjetonazora, kada se drukčije razmišljalo o nacionalnom identitetu, vjeri i društvenim odnosima, što moramo imati na umu kada se bavimo razdobljem zamaha ugarsko-hrvatske nagodbe i razdrobljenosti prostora na kojima su živjeli Hrvati.

Premda je došlo do fuzije dviju u jednu stranku, taj primjer pokazao se vrlo krhkim pa i neuspješnim s gledišta postavljenih političkih ciljeva. Jedinstvena Hrvatska stranka prava nestala je s javne scene krajem prvoga desetljeća prošloga stoljeća, a njezini ugledniji članovi raspršili su se u različite stranke, mahom u Hrvatsko-srpskoj koaliciji. To je bila kapitulacija starih ideja i priklanjanje novima. Drugi dio pravaša također je evoluirao i s raspadom Habsburške Monarhije doživio slom. Na taj način možemo zaključiti da su obje velike stranke s vremenom izgubile svoj utjecaj, prepustajući ga novim pojavama.

Od dr. Ive Perića dobili smo knjigu kakvu smo i očekivali, punu podataka koji nam omogućuju bolji uvid u jednu važnu temu iz nacionalne povijesti. Zahvaljujući njegovim istraživanjima možemo steći dublji uvid u političke prilike, potrebe i težnje na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.

STJEPAN MATKOVIĆ

Tomislav MARKUS, *Bogoslav Šulek (1816.-1895.) i njegovo doba*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2008., 239 str.

U žarištu pozornosti posljednje studije Tomislava Markusa, najplodnijeg povjesnika koji se bavi pisanjem pojedinih tema iz hrvatske povijesti 19. stoljeća, nalazi se politička i sociološka djelatnost Bogoslava Šuleka, jedne od središnjih osoba javnog života u razdoblju oblikovanja modernoga nacionalnog pokreta ovih područja. Uvodni dio njegove knjige donosi opći pregled političkog položaja hrvatskih zemalja u sklopu Habsburške Monarhije. Autor zatim povezuje Šuleka s novim silnicima, nazivajući ih „nacionalističkim snagama“, koje postupno pretvaraju stalešku *natio croatica* u modernu hrvatsku naciju (11). Istodobno se događa proces suočavanja s nicanjem drugih modernih nacionalnih ideja u Monarhiji, u većini slučajeva međusobno sukobljenih, pri čemu Šulek pripada onoj skupini domaće elite koja se osobito ustrajno suprotstavljala težnjama osnaženoga mađarskog nacionalizma, kako na području banske Hrvatske, tako i u Ugarskoj, gdje je uočavana kontinuirana namjera postizanja mađarske prevlasti nad ostalim etničkim zajednicama. Stoga je njegovo novinarsko pero tada bilo usmjereno, s jasno izraženom namjerom osvještavanja javnosti, na razobličivanje onog dijela politike mađarskoga nacionalnog pokreta koji je težio za pojedinim hrvatskim teritorijima. Autor kritički drži da je u tom primjeru riječ o primjeru „monolitnog tumačenja nacionalnog pitanja“ u Ugarskoj jer se nije uzimalo u obzir da preteža dio običnog puka nije bio mađarofobijski raspoložen zbog odluke mađarskog Parlamenta o ukinuću feudalizma i kmetstva. Međutim, ta se monolitnost opet čini odrazom objektivnosti jer nije bilo anketa današnjeg tipa, izvještajnih agencija pa ni uređenih statističkih zavoda koji bi ocrtavali bilo običnog puka o svim nijansama mađarskoga nacionalnog pokreta.

Šulekov značaj se temeljio ponajviše na novinarskoj i publicističkoj djelatnosti. Nju nije krasila samo sveobuhvatnost, stil pisanja i kvaliteta sadržaja, nego i činjenica da do njegove pojave nema „pravih novinara“, odnosno pojedinaca koji su bili profesionalno vezani uz novinarstvo (13). Plodovi Šulekova pera, kao jednog od glavnih izvora novosti, objavljivani su u *Danici Ilirskoj*, *Branislavu*, *Narodnim Novinama*, *Slavenskom Jugu* i *Pozoru (Obzoru)*, redom listovima s istaknutim mjestom u izgradnji javnog mnijenja, koje je realno govoreći bilo dosta tanko zbog društvenog sastava, a prema tome i razine obrazovanosti toga doba. Koristeći se takvom riznicom zapisanih podataka, autor je raščlanio ključne Šulekove članke vezane uz: opis rada Sabora 1848., političku koncepciju savezne države, sporni status Rijeke, izbijanje i tijek rata s Mađarima, sastav austrijske vlade, Oktroirani ustav, centralizam, apsolutizam i druga ključna pitanja toga nemirnog vremena. Osim toga, Šulek je pomno pratio događaje u europskim obzorjima, što mu je davalo dodatne poticaje pri političkom prosuđivanju i usklađivanju hrvatskih ciljeva.

Tijekom revolucionarne 1848. Šulek se revno zalagao za povezivanje Hrvatske s austrijskim pokrajinama, što je bilo u proturječju s dotadašnjim zagovaranjem hrvatskih municipalnih prava i tradicionalne samouprave u suglasju s ugarskim staležima (26, 29). Takvu reorijentaciju autor tumači kao odgovor na mađarsku politiku prevlasti koja je svojim stajalištima narušavala hrvatske nacionalne težnje i Šulekovom pretpo-

stavkom pokazat će se u korijenu pogrešnom, da će preuređena Monarhija zadovoljiti Hrvate i druge (austro)slavenske narode. Zbog iznevjerenih ideala o uvjetovanom zadovoljavanju nacionalnih suvereniteta, koji su bili posljedica uvođenja apsolutizma, Šulek se postupno okretao protiv austrijske vlade i njezinih težnji za centralizacijom državnih poslova. Krah federalističkih snova naveo je Šuleka da usvoji rječnik liberalnih kritičara Monarhije i tako se prometne u pripadnike „radikalne“ skupine hrvatskoga političkog pokreta (51), koja je osuđivala postupke bana Jelačića i njegovih trabanata, ali je ipak i dalje tražila odgovarajuća rješenja unutar postojeće državne zajednice nasuprot njemačkog („bečkog“) i privremeno obuzdanog mađarsko-mađaronskog centralizma. U tom srazu s konzervativnom krilom, Šulek se osobito isticao kao zagovornik slobode tiska jer je to bilo gotovo jedino područje za izražavanje oporbenih stajališta. S obzirom na to da su gledišta koje je Šulek zastupao tijekom 1848./49. bila dugoročno preuzeta, može se zaključiti da je uspio u zadaći prosvjećivanja određenih društvenih slojeva i širenja osnovnih tekovina nacionalnog pokreta. Međutim, prevlast apsolutizma natjerao ga je da odustane od pisanja političkih članaka i da se posveti benignijim sferama djelovanja kao što su botanika i leksikografija.

Nakon obnove ustavnosti, Šulek se vratio u politički život. Njegov nastup vidljiv je na stranicama lista *Pozor* pa ga stoga možemo vezati uz djelovanje Narodne (-liberalne) stranke, premda njegov angažman u sklopu te stranke nije posve jasan tako da i autor preuzima Šulekove riječi o neovisnom položaju (69). Na sljedećim stranicama koje se odnose na politička gledišta, skoro isključivo na temelju novinskih članaka prepričani su glavni Šulekovi pogledi na aktualne teme (zemljišna cjelovitost, hrvatska državnost, parlamentarizam, federalizam, južnoslavensko i slavensko pitanje, odnosi prema susjedima, Vojna krajina, represija i dr.). Uz to, autor donosi i vlastite ocjene historiografskih sagledavanja, kad je riječ o nacionalnom pitanju a posebice o suodnosu hrvatstva i jugoslavenstva (97-98). Posljednja dva poglavlja uzimaju u obzir Šulekovu sociološku i znanstvenu djelatnost. Prvi aspekt obrađuje se na osebujan način koji odudara od tradicionalnih pristupa povjesničara i bilo bi zanimljivo da o njima svoj sud iznesu sociolozi.

Svi pokazatelji na koje nas je autor uputio potvrđuju važnost Šuleka u hrvatskome javnom životu. Neke od njegovih misli još su uvijek svježije i mogle bi se navoditi u raspravama o javno angažiranim intelektualcima u sklopu multinacionalnih društava. Autor se prigodom pisanja koristio standardnim djelima hrvatske historiografije i onih povjesničar< koji se bave ili hrvatskom poviješću ili temama kojima ova knjiga posvećuje pozornost. Korektno je istaknuo u čemu se, kad je riječ o pojedinim tumačenjima, ne slaže s dosadašnjim rezultatima pojedinih istraživača - primjerice ocjena austroslavizma i protuaustrijske politike - čime je dao osobni prilog promišljanjima o jednome udaljenom odsječku nacionalne povijesti 19. stoljeća kojemu se danas posvećuje nešto manje analitičke pozornosti. Na kraju knjige uvršteni su prilozi koji se sastoje od preslika izabranih uvodnika, koje je Šulek pisao za različite novine, i arhivskih dokumenata.

STJEPAN MATKOVIĆ